

5. POZNÁMKY KE SMLUVNÍMU POJETÍ REFERENCE

Když už jsem hovořil o smluvním pojetí významu, zmocňuje se mě pokušení zjistit, zda lze pojem smlouvy/vyjednávání aplikovat i na problém reference, zda a v jaké míře lze tedy uvažovat i o referenci jako o něčem smluvním.

To, že odstavce této kapitoly nejsou nijak číslovány (a dále členěny), není vůbec chyba či omyl: je to právě proto, abych rozptýlil jakékoli podezření, že mi jde o nějakou systematickosti. Otázka reference je natolik rozvětvená, že přímo nahání strach. Na tomto místě bych se rád omezil na pár problematických postřehů, které na důvody, z nichž je výhodnější uvažovat o smluvním charakteru referenčních operací – anebo alespoň o nějaké jejich silné negociační součásti –, vrhají jisté světlo.

V *Teorii sémiotiky* (1975, s. 219 [na s. 187 v českém překladu]) jsem přijal za svůj Strawsonův návrh, podle něhož cosi zmiňovat nebo k něčemu odkazovat není něco, co by dělal přímo výraz, ale je to naopak něco, co *dělá* ten, kdo daný výraz použije. Strawson pak říkal, že „dát výrazu význam (...) znamená poskytnout *obecné směrnice* pro jeho užití k odkazování nebo zmiňování určitých objektů a osob“ a že „dát význam větě znamená poskytnout *obecné směrnice* pro její užití při vytváření pravdivých nebo nepravdivých tvrzení“. Tento pohled považuji stále za uspokojující a stále také pojmám referenci jako *mluvní akt*. To samozřejmě neznamená, že by bylo snadné říci, jaký typ mluvního aktu to je a jaké jsou jeho podmínky zdařilosti.

Mezi významem výrazů, který poskytuje také instrukce k identifikaci a k lokalizaci referentu, a významem výpovědi, který by se měl týkat také jejich pravdivostních podmínek, se otevírá prázdný prostor právě pro referenci.

Můžeme odkazovat ke všem kočkám?

Abychom si na těchto neuspořádaných stránkách rozuměli, musím především vyjasnit, jaký smysl budu přikládat termínu *reference*.

Mám v úmyslu se vyhnout „širokému“ úzu tohoto termínu¹ a zdá se mi vhodné (ve světle předcházejících esejů) omezit pojem *reference* na případy, které bychom vhodněji mohli nazvat *designací*, označováním, tedy na výpovědi, které hovoří o zvláštních individuích, skupinách individuů, faktech nebo sledech faktů odehrávajících se v různém čase a na různých místech. Od této chvíle budu nazývat „individuem“ i jednotlivé časoprostorové segmenty jako 25. dubna 1945 a budu se držet zlaté zásady, podle které *nominantur singularia sed universalia significantur*.

Odkazují k Dodatku 1, v němž čtenář najde zapeklitou historii termínů jako *denotatio* a *designatio*, které v dějinách nabývaly různých významů, ale myslím, že bychom mohli přijmout už ustálený úzus, podle něhož obecné termíny „denotují“ vlastnosti tříd nebo druhů, zatímco singulární termíny či výrazy popisující přesně vymezené časoprostorové porce označují individua (srov. např. Quine, 1995, s. 32–33 [v českém překladu *Od stimulu k vědě*, s. 58]).

Proto mám za to, že referenční akty vykonáváme, když používáme designační výpovědi jako *podívej na toho ptakopyska, dojde mi pro toho vycpaného ptakopyska, kterého jsem nechal na stole, ptakopysk, kterého chovala zoo v Sydney, zemřel*, a domnívám se naopak, že výpovědi jako *ptakopysk je savec* nebo *ptakopysk klade vejce* neodkazují k individuům, ale nesou tvrzení týkající se některých vlastností, které jsou přisuzovány rodům, druhům či třídám. Když se vrátím k počítačovému příkladu z kap. 4.2, nemluvím v tu chvíli ani tak o ptakopyscích jako spíše o způsobu, jakým je organizován strom *složek*, jímž disponujeme (my nebo zoologové). Nereferujeme k žádnému individuu nebo skupině individuů, ale pronášíme tvrzení o *kulturním pravidle*, jde o sémiotické, nikoli faktuální tvrzení,² a objasňujeme jím způsob, jakým naše kultura daný pojem definovala. Definovat pojem znamená vypracovat pro termín nějakou jednotu obsahu, která odpovídá právě významu nebo jeho

části. Říci tedy, že „referujeme“ k významům, je přinejmenším podivný způsob, jakým slovo *reference* používáme.

Když naopak řeknu, že *Caldwell v roce 1884 zahlédl ptakopyska, jak klade vejce*, odkazují tím k individuu *x* (Caldwell), jež v čase *y* (1884) zkoumalo individuálního ptakopyska (kterého, to já nevím, ale Caldwell ano, a zcela jistě to byl tamten ptakopysk a žádný jiný, nejspíš samička) a zjistilo, že ptakopysk kladl předměty vejčitého tvaru $s_1, s_2, \dots, s_n$ (já nevím, kolik jich bylo, ale Caldwell to určitě věděl a tvrzení se vztahuje k těmto předmětům a k žádným jiným).

Jestliže lze u některých autorů nalézt i případy toho, čemu říkají *reference* k esencím, kterým budu říkat *quidditates* (costi), já bych se tu naopak rád zabýval jen *designací haecceitates*. Samozřejmě chápu pojem *quidditas* ve scholastickém slova smyslu jakožto poznatelnou a definovatelnou esenci. Jak to říká Tomáš Akvinský, jenž mimochodem cituje jen Averroova slova (*De ente et essentia* III): „Socrates nihil aliud est quam animalitas et rationalitas, quae sunt quidditas ejus.“ V tomto kontextu tedy trvám na tom, že lze Sókrata *designovat*, ale nelze *designovat* jeho *quidditas*, a velmi pochybuji o tom, že smíme říkat, že *referujeme* k Sókratově *quidditas*. Když zavedu (scotistický, nikoli tomistický) pojem *haecceitas*, zpochybňuji tím zároveň, že Sókratés není *nihil aliud* než jeho vlastní *quidditas*. A Tomáš také dobře věděl, že bychom mohli hovořit o Sókratovi jako o individuu, je třeba se opřít o nějaké *principium individuationis*, jež je látkou *signata quantitate*. Jelikož se na tomto místě nezabývám dějinami středověké filozofie ani tu nehájím nějaký novotomismus či novoscotismus, budu volně používat pojem *haecceitas* jako neopakovatelné charakteristiky individuů (ať už závisí na látce *signata quantitate*, nebo na jakémkoli jiném principu *individuationis* – jako např. genetická informace nebo záznamy v matrice).

Pracuji s pojmem individua v intuitivním slova smyslu tak, jak toto slovo používáme v běžném jazyce. Obvykle máme za to, že tu jsou nejen neopakovatelné předměty, pro něž je nemyslitelné vytvořit nějakou repliku či duplikát (jako je moje dcera nebo město Grenoble), ale dokonce i v případě různých množin předmětů, kde je jeden předmět duplikátem toho druhého (jako např. jeden list v balíku

papírů), je vždycky možné zvolit si jeden z těchto listů a rozhodnout se, že i když sdílí všechny vlastnosti ostatních papírů, budeme ho považovat za *ten* list papíru, třebaže by jediným individuálním rysem, který bych byl schopen stanovit, bylo to, že jde o list, který mám v tu chvíli v ruce. Ale tento list je natolik individuální, že pokud ho spálím, spálím tím *tento* list a žádný jiný.

V tomto smyslu se mi zdá, že středověký pojem *materia signata quantitate* se příliš neliší od principu individuace, který formuluje například Kripke (1972, s. 109): „Jestliže má nějaký materiální předmět původ v nějaké látce, pak nemohl tento původ získat z žádné jiné látky.“ Představa, podle níž má individuum nějakou *haecceitas*, ještě nemá nic společného s tím, že člověk nebo voda (obecně) mají nějakou esenci, i když se oba problémy v současných kauzálních teoriích reference objevují společně. Tato situace je možná dobrým důvodem k tomu, abychom rozlišovali mezi *designací* (jednotlivin) a *denotací* (obecnin).

Předtím jsem však upřesňoval, že mám v úmyslu používat termínu reference nejen pro designaci individuí (v nejšířším slova smyslu, takže i 25. dubna 1945 je individuálním časoprostorovým segmentem a *zavraždění Julia Caesara* je rovněž individuálním punktuálním faktem), ale také pro skupiny individuí. „Skupinou individuí, k níž lze referovat“ (včetně generických časoprostorových segmentů jako *třicátá léta*) míním takovou množinu individuí, jejíž prvky buď už byly spočítány, nebo jsou spočítatelné nebo jednoho dne budou spočítatelné (takže každé jednotlivé individuum by mohlo být rozlišeno).

Odkazy k *prvnímu padlému vojákov* *druhé světové války* nebo k *prvním obyvatelům, kteří se usadili v Austrálii* jsou samozřejmě poněkud vágní: přesto předpokládáme, když je vyslovujeme, že bude jednoho dne (nebo kdysi v minulosti bylo) teoreticky možné zjistit, o jaká individua šlo, už jen proto, že tito lidé skutečně existovali.

Rozhodnutí, zda nějaký výrok designuje individua, anebo třídy individuí nezávisí na jeho gramatické formě (a kdybychom se jí drželi, mohli bychom vytvářet nekonečně mnoho extravagantních příkladů a opačných příkladů, a nikdy bychom tomu nepřišli na kloub), ale na intencích mluvčího a na očekávání adresáta. Proto je nutná ně-

jaká prvotní dohoda, abychom dokázali rozhodnout, zda má nebo nemá výpověď referenční funkci.

Někdy je takové rozhodnutí docela snadné: *tahle hůl je dlouhá jeden metr* designuje nějakou konkrétní hůl, zatímco *jeden metr je ekvivalentní 3,2802 stopy* vyjadřuje nějakou zákonitost či konvenci. Ale v jiných případech je zapotřebí jisté úvahy. Kdyby byl Herodes před narozením Ježíše řekl Herodiadě, že nenávidí všechny děti, pravděpodobně by souhlasila s tím, že Herodes neodkazuje k nějakým konkrétním dětem, ale že naznačuje svoji antipatii vůči dětem obecně. Když však Herodes svým lidem nařídí, aby vyvraždili všechny děti v Galilei, má v úmyslu svým příkazem designovat *všechny* děti narozené v onom roce na konkrétním místě, *jedno dítě po druhém* (kromě toho byly tyto děti identifikovatelné právě díky sčítání, které bylo zrovna dokončeno).³

Je tu však jedna věc, kterou je třeba vyjasnit, i když by měla být jasná už od časů Platóna a Aristotela. Izolované termíny nenesou žádné tvrzení (mají nanejvýš nějaký význam): pravdivé nebo nepravdivé mohou být jen výpovědi nebo jim odpovídající propozice. Odkazovat k něčemu tedy sice není totéž jako něco pravdivě či nepravdivě tvrdit (jak uvidíme, lze vykonávat referenční akty, aniž bychom předem věděli, zda to, k čemu odkazujeme, je nebo není takové či onaké), ale samozřejmě pokud odkazujeme vždycky a pouze k individuí, odkazujeme tím ke stavům (jakéhokoli) světa. A abychom mohli tohle udělat, musíme pronést výpověď. Když řeknu *kočka*, k ničemu neodkazuji. Odkazuji vždy a pouze na *nějakou* kočku nebo na *některé* kočky, které se na nějakém místě a v nějakém čase nacházejí nebo by se nacházet mohly. Zatímco když se tvrdí, že lze odkazovat k obecninám (*generalia*), podsouvá se tím, že reference je něco, co můžeme uskutečnit prostřednictvím izolovaných slov. Často lze zaslechnout, jak i nejváženější myslitelé říkají, že slovo *kočka* odkazuje ke kočkám nebo k jejich esenci. To se mi z důvodů, o nichž jsem mluvil výše, jeví jako klamný způsob, jak k problému přistupovat, a proto bych se od něj rád distancoval.

Slovo *kočka* znamená či, chceme-li, denotuje esenci kočky (nebo JO či odpovídající MO) vždycky a za jakýchkoli okolností, mimo jakýkoli

kontext, a proto jeho významový či denotační potenciál je záležitostí lexikálního typu. Totéž slovo designuje nějakou konkrétní kočku jen v kontextu pronesené výpovědi, v níž je specifikován i čas a místo, a proto designační funkci vykonává nějaký konkrétní výskyt. Typová výpověď *kočky jsou savci* vyjadřuje nějakou myšlenku, ať už se objeví v jakémkoli kontextu, i kdyby ji někdo našel v láhvi (a kromě toho lze vždycky rozhodnout, zda je pravdivá nebo nepravdivá), zatímco výpověď *v kuchyni je kočka* odkazuje k nějakému časoprostorově lokalizovanému *x*, a kdybychom tuto výpověď našli v láhvi, ztrácela by veškerou svou referenční účinnost. I kdybychom připustili, že šlo o referenční akt, nelze už dokázat, zda v čase a na místě, v němž byl vykonán, byl pravdivý nebo nepravdivý (srov. Ducrot, 1995, s. 303–305).

Pokud jsme tedy vyjasnili podmínky, za nichž lze pokračovat v diskusi, která následuje, pokračujeme.

Odkazování ke koním

Když se vrátíme k Montezumovu příběhu, který jsem vylíčil v podkapitole 3.3, vidíme, že (i) Montezumovi jeho poslové prostřednictvím interpretantů předávají JO koně; (ii) zcela jistě odkazují k něčemu, co viděli při španělském vyloštění; (iii) Montezuma chápe, že k něčemu odkazují, a to ještě dříve, než zjistí, o co vlastně jde; (iv) na základě jejich interpretace si Montezuma vytvoří KT koně, díky němuž bude pravděpodobně schopen jeho referent rozpoznat, až na něj sám narazí; (v) jak se zdá, Montezuma se po vyslechnutí zprávy uzavře do mlčenlivosti a můžeme se domnívat, že ke koním nikdy neodkazoval až do té doby, než některého koně sám poznal; (vi) Montezuma by byl mohl při vhodné příležitosti rozpoznat tohoto záhadného *maçatla*, o kterém poslové mluvili, a přesto si mohl nadále pro sebe jen bručet a o koních nemluvit, a tedy ani k nim neodkazovat.

Toto všechno platí, pokud ovšem někdo výrazem „odkazovat ke koni nebo ke koním“ nemíní „nahlížet noéma koně“. Pak bychom si ale opět pohrávali s terminologií, a reference je natolik složitý problém, že za-

tím není třeba komplikovat ho ještě otázkou intencionality. Jak uvidíme, bude stačit, když se budeme zabývat problémem, jímž je intence mluvčího.

Můžeme tedy spojit JO s nějakým termínem; tento JO (jemuž by měl odpovídat KT) obsahuje instrukce k rozpoznání referentu, ale instrukce k rozpoznávání referentu a samo rozpoznání nemají ještě nic společného s referenčním aktem.

Náš příběh teď trochu zkomplikujeme. Španělé dorazí do Montezuma paláce. Montezuma se domnívá, že poznává na dvoře jednoho *maçatla* a rozrušen běží ke svým dvořanům (mezi nimiž jsou i poslové) a tvrdí, že na dvoře je *maçatl*. V takovém případě by určitě odkazoval ke koni a tak by tomu poslové také rozuměli, neboť význam onoho slova mu zprostředkovali právě oni. Ale jeden z poslů by mohl zapochybovat: jsme si jisti, že Montezuma používá slovo *maçatl* v tom smyslu, v jakém ho používáme i my? To by vůbec nebyl bezvýznamný problém: pokud má Montezuma pravdu a na dvoře se opravdu objevil kůň, pak to znamená, že Španělé už dorazili do města.

A co když Montezuma na základě popisu, který mu poslové podali, pochopil špatně, o čem je řeč, a teď se domnívá, že před sebou vidí koně, zatímco ve skutečnosti vidí něco jiného? Ačkoli existují i velmi vážení lidé, kteří tvrdí, že slovo *kůň* odkazuje vždycky a za jakýchkoli okolností ke koním (ke koňovitosti) nezávisle na intencích a na lexikální kompetenci mluvčího, zdá se mi, že by se poslové s takovou pěknou jistotou nemohli nijak spokojit, protože jim šlo o to zjistit, co Montezuma opravdu viděl a k čemu odkazoval, i kdyby se třeba mýlil ve slově.

Poslové tedy čelili problému, s kterým se potýkají i mnozí současní myslitelé: jak lze „referenci fixovat“. Problém nebyl v tom, jak identifikovat referent slova *maçatl*, na jehož JO se už shodovali. Asi by téměř souhlasili s těmi, kdo definují extenzi nějakého pojmu jako soubor všech věcí, pro něž je pojem pravdivý (snad by jen definici poopravili, neboť by věděli, že zatím mluví jen o pojmech, termínech, a nikoli o výrocích, a řekli by „soubor věcí, na něž lze pojem správně aplikovat, chceme-li pak pronášet pravdivé výpovědi“). Museli však zjistit, jestli Montezuma

aplikoval to slovo správně (a kritérium správnosti bylo to, které oni sami – zákonodárci – stanovili v den vylovení Španělů), a teprve poté, co to zjistili, mohli *fixovat* referenci, kterou Montezuma *zamýšlel*, s výpovědí *na dvoře paláce je mačatl*. Všimněme si, že Montezuma měl pravděpodobně v úmyslu použít slova *mačatl* ve stejném smyslu, v jakém je používali i jeho poslové, ale to nás ani je příliš neuklidňuje. Mohli samozřejmě na základě principu vstřícnosti předpokládat, že Montezuma používá slovo stejným způsobem, ale nebyli si tím jisti.

Byli si jisti jen tím, že Montezuma k něčemu odkazuje a že to, co dělá, je referenční akt, ale neměli žádnou jistotu, že tento akt „ukazuje“ na referent, který měli na mysli oni.

Co s tím? Bylo tu jen jedno řešení: zeptat se Montezumu a zjistit, zda slovem *mačatl* měl v úmyslu odkazovat ke zvířatům, která vypadají tak a tak. Samozřejmě ani tohle by nestačilo; jistotu by poslové měli, teprve kdyby jim Montezuma to zvíře ukázal a vyslovil odpovídající slovo, ale do té doby bylo zapotřebí co nejvíce zveřejňovat JO slova *mačatl*, a to tak, že pobízeli Montezumu k dalším interpretacím.

Vzešlo z toho bezpochyby dlouhé vyjednávání, na jehož konci měly obě strany v rukou celou řadu *zveřejněných* slov, gest, obrázků, jakousi výpověď či zápis. Pouze prostřednictvím takto vyjádřené dohody by poslové mohli nabýt rozumné jistoty, že Montezuma odkazuje k téže věci, k jaké odkazovali i oni, když používali slova *mačatl*. *Fixovat* referenci výpovědi tedy opět znamenalo (jako při interpretaci KT prostřednictvím JO) explicitně vyjádřit celý řetěz intersubjektivně kontrolovatelných interpretantů.

V tuto chvíli by si už poslové byli jisti, že Montezuma k něčemu odkazuje a že toto něco je skutečně to, v čem oni rozpoznávali koně, ale přesto si ještě nemohli být jisti, že na dvoře paláce opravdu kůň je. Což nám jasně ukazuje, že odkazovat-k, mít (referenční) intenci použít jazyk tak, jak ho používají ostatní, a disponovat stejnými instrukcemi k rozpoznání referentu ještě nemá nic společného s tím, že by mluvní akt reference vyjadřoval pravdivou propozici.

Domnívám se, že bychom na tyto rozdíly měli pamatovat, když slyšíme, že strukturalistická sémiotika se o referenci nezajímala. Myslím,

že nikdo nikdy nepopíral, že používáme jazyk k tomu, abychom vykonávali referenční akty; možná nikdo s dostatečnou energií neprohlásil, že součástí významu nějakého slova je také celá řada instrukcí k identifikaci referentu (když je toto slovo použito ve výpovědi, která má referenční funkci),⁴ ale nikdy nikdo nepopíral, že ve významu slova *kočka* je přece jen něco (byť by to mělo být ono „čtyřnohé kočkovité zvíře, které mňouká“), co nám umožňuje případně rozeznat kočku od koberce.

Vzhledem k tomu, že otázky strukturalisticky orientovaných sémiotik se týkaly toho, jak definovat fungování znakových (nebo textuálních) systémů jakožto takových, a to nezávisle na světě, k němuž by mohly odkazovat, byl kladen důraz výhradně na vztah mezi označujícím a označovaným nebo mezi výrazem a obsahem.⁵ Ale to, že jakýkoli znakový systém pak může být použit k referenci k předmětům a stavům světa, nikdo určitě nezpochybňoval, ale všichni samozřejmě předpokládali, jednoduše řečeno, že abychom mohli slovem *kočka* referovat k nějaké kočce, je nejdřív potřeba, aby se mluvčí dohodli na významu slova „kočka“.⁶ Což představovalo způsob, jak v jiném kontextu převzít formulaci pozdního Wittgensteina (1953, § 40 [v českém překladu Jiřího Pechara, *Filosofická zkoumání*, Praha, Filosofia 1998, s. 33]), podle níž nelze zaměňovat význam jména s nositelem tohoto jména: „Když pan N. N. zemře, říká se, že zemřel nositel jména, nikoli že zemřel význam jména. A bylo by nesmyslné takto mluvit, neboť kdyby toto jméno přestalo mít význam, tak by nemělo žádný smysl říci ‚Pan N. N. zemřel‘.“

Strukturalisticky orientované sémiotiky vycházely ze zásady, že referenční akty jsou možné jen tehdy, je-li znám význam slov použitých k referenci – a to je představa, kterou sdílejí i ti, kdo se pohybují v rámci analytické filozofie, viz např. Frege; avšak na rozdíl od Fregeho nepovažovali strukturalisté za zajímavé fenomén reference dále studovat, neboť jej měli za mimojazykovou nahodilost. Já bych dokonce řekl, že problém reference odsunuly do pozadí i sémantiky pravdivostních podmínek, a to ze zjevných důvodů: problém reference nelze nijak formalizovat, protože má co dělat s intencemi toho, kdo promlouvá, a je proto záležitostí pragmatiky. A jako takový se tedy zpěčuje jak strukturalistické sémiotice, tak formální sémantice. Provokativní zásluha teorie rigidní

designace (i když tuto teorii, jak uvidíme, nepovažují za příliš přesvědčivou)⁷ spočívá v tom, že nás přiměla připustit, že mohou existovat i referenční akty, které alespoň na první pohled nepředpokládají znalost významu slov, která jsou k referenci použita.

Pravdivý příběh Sarchiapona

Těm, kdo proslulou scénku se Sarchiaponem náhodou neznají, řeknu jen, že dnes už patří do zlatého fondu italského kabaretního divadla (teatro di rivista) 50. let. Odehrává se v jednom vlakovém kupé mezi Walterem Chiarim a Carlem Campaninim. Pro účely analýzy, kterou se chystám provést, bude užitečné, když scénku shrnu do šesti fází.

1. FÁZE. Chiari vstoupí a pozdraví Campaniniho a ostatní cestující. Campanini se v jistou chvíli zvedne a dotkne se nad sebou uloženého koše, který je celý přikrytý hadrem, a náhle ucukne, jako by ho něco kouslo. Vyzve pak ostatní, aby byli potichu a nevyrušili podrážděného sarchiapona. Přihloupělý a nafoukaný Chiari nechce dát najevo, že netuší, co sarchiapone je, a začne o něm nenuceně hovořit, jako by sarchiapony znal odjakživa.
2. FÁZE. Jelikož vůbec neví, co sarchiapone je, postupuje Chiari metodou pokusu a omylu. Když se například dozví, že Campaniniho sarchiapone je sarchiapone americký, prohlásí, že on naopak viděl jen ty asijské. Tím se mu otevře cesta k tomu, aby pak začal vyjmenovávat vlastnosti, které však podle Campaniniho sarchiapone americký nemá, ale brzy si uvědomí, že se dostal do jistých potíží. Gesty například naznačuje, jaký má sarchiapone typický „čumák“, a Campanini na něho tázavě hledí a zeptá se ho, v jakém smyslu by měl mít sarchiapone čumák; Chiari tedy znovu střelí od boku a řekne, že to myslel jen metaforicky, že se nevyjádřil přesně a že měl na mysli zobák; ale ještě ani nedořekne slovo *zobák*, a hned postřehne na Campaniniho tváři známky údivu, a proto začne rychle mluvit pro změnu o nosu.
3. FÁZE. Od této chvíle se rozbíhá čím dál rychlejší *crescendo* různých variací, během něhož se Chiari stále více rozohňuje a rozči-

luje. Když je uzemněn, i pokud jde o nos, zmiňuje se o očích, pak hned mluví o jednom jediném oku, když mu nevyjde oko, přechází k uším, jakmile uslyší kategorickou odpověď, podle níž sarchiapone uši nemá, spustí o ploutvích, pak přijde na řadu brada, srst, kůže, peří, pokusí se o charakteristiku způsobu, jakým zvíře chodí, hned se pak opraví, že měl na mysli jeho typické poskakování, zmíní tlapy, postupně opravuje jejich počet, pak se pokusí zmínit se o *le ali* [křídlech] (a pod tíhou Campaniniho ohromeného pohledu se snaží vysvětlit, že chtěl vlastně říci, že sarchiaponi jsou *leali* [loajální]), zkusí pak šupiny, neúspěšně naznačuje barvu (žlutý? modrý? rudý?), čím dál víc používá jen polovičních slov, tázavě vyslovuje jen počáteční slabiky, aby viděl Campaniniho (nevyhnutelně negativní) reakce.⁸

4. FÁZE. Naprostý vrchol scény. Rozlícený Chiari vybuchuje v obrovskou a osvobozující invektivu vůči té „hnusné“ bestii, tomu nemožnému zvířeti, které nemá rypák, zobák, tlapy, kopyta, paznehty, prsty, nohy, nehty, peří, šupiny, parohy, chlupy, zuby, oči, hřívu, vole, oči, hřebínek, jazyk – a bůhví co ještě, o čem se radši už nechce ani zmiňovat.
5. FÁZE. Chiari vyzve Campaniniho, aby sarchiapona nakonec ukázal, ostatní cestující se ve strachu vytratí, a jakmile Campanini naznačí, že by košík pootevřel, vyděsí se i Chiari, a nakonec mu Campanini slavnostně oznamuje, že sarchiapone neexistuje, ukáže mu prázdný košík a svěří se mu, že tento trik často používá, aby se zbavil otravných spolecestujících a mohl zůstat v kupé sám.
6. FÁZE. Následuje jakási „koda“, kdy se Chiari (znovu přidrže) snaží dát najevo, že hned od začátku tušil, že jde o vtip.

Existují zavřené krabice?

Historika se sarchiaponem se mi zdá exemplární. V 1. fázi tu máme dva mluvčí, z nichž první *uvádí* do rozhovoru nějaký termín a druhý (jenž se drží konverzačních maxim) *presuponuje* – dokud se neobjeví důkaz proti takové presupozici – existenci příslušného předmětu.⁹ Jelikož Chiari zpočátku vůbec neví, jaké vlastnosti by měl sarchiapone

mít, snad kromě toho, že půjde nejspíš o zvíře, zachází s tímto jménem jako se *zavřenou krabicí*.

Rád bych hned objasnil, co míním *zavřenou krabicí*. Nemá nic společného s onou „černou skříňkou“, do níž, jak už jsem několikrát zopakoval, nemám v úmyslu strkat nos. Kdybychom chtěli, mohli bychom *zavřenou krabicí* vidět jako bílou skříňku: černá skříňka je něco, co už z definice nelze otevřít, zatímco bílou skříňku, byť je prozatím *zavřená*, bychom otevřít mohli. *Zavřenou krabicí*, zabalenou v krásném balicím papíru, dostáváme pod stromeček nebo k narozeninám, a ještě než ji otevřeme, tušíme, že v ní je dárek, a hned tomu, kdo nám ji daroval, začínáme děkovat. Věříme mu a předpokládáme, že není natolik nevychovaným vtipálkem, že by nás chtěl překvapit prázdnou *krabicí*. Podobně když v italštině říkáme, že něco kupujeme *a scatola chiusa* [jako *zavřenou krabicí*, tj. *zajíce v pytli či naslepo*], znamená to, že prodejci věříme a předpokládáme, že uvnitř *krabice* je to, co tam být má.

V každodenní komunikační interakci zacházíme se spoustou odkazů jako se *zavřenou krabicí*: když nám někdo řekne, že musí naléhavě odjet, protože pan Todi je nemocen, přistupujeme na to, že kdesi existuje jistý pan Todi, i když jsme o něm do té doby neslyšeli. Když nám naopak někdo řekne, že proplacení našich cestovních nákladů na konferenci ve Vipitenu má na starosti Todi, hned se s jistým zneklidněním zeptáme, zda má na mysli to známé město, anebo nějakého úředníka radnice ve Vipitenu, a pak budeme chtít vědět, jak ho poznáme a kde ho najdeme. Avšak tohle je extrémní případ. Ponecháme-li stranou případy preventivní nedůvěry, obvykle máme za to, že pokud nějaký mluvčí *zavádí* do rozhovoru něco či někoho, pak to také někde existuje. Referenčního aktu se aktivně účastníme, aniž bychom o referentu cokoli věděli, i když třeba ani neznáme význam slova, které mluvčí použil.

V podkapitole 3.7.1 jsem mluvil o tom, že i když nejsem schopen rozeznat jilm od lípy, dokážu bezpečně poznat mangrovy (které jsem jednoho dne identifikoval díky tomu, že jsem o nich četl v mnoha cestopisech) a banyán, o kterém jsem se mnoho dozvěděl ze Salgariho knih. Myslel jsem si, že vůbec nic nevím o tom, co jsou *paletuvieri* [mangrovníky] (o kterých se Salgariho knihy také hojně zmiňovaly), než jsem

v jedné encyklopedii objevil, že *paletuvieri* jsou vlastně totéž co mangrovy. Teď bych si mohl Salgariho znovu přečíst a představovat si mangrovy pokaždé, když zmiňuje *paletuvieri*. Jak jsem však po celá léta, už od dětství, postupoval, když jsem o tom četl a nevěděl jsem, co to je? Z kontextu jsem vytušil, že půjde o nějakou vegetaci, něco jako stromy či keře, ale byla to jediná vlastnost, kterou jsem byl schopen s tímto slovem spojovat. Přesto jsem četl dál a při tom *předstíral*, že vím, oč jde. Propojoval jsem se svou fantazií to málo, co jsem mohl v *polozavřené krabicí* zahlédnout, ale ve skutečnosti jsem s tímto slovem zacházel jako se *zavřenou krabicí*. Věděl jsem, že Salgari k něčemu odkazuje, a abych mohl porozumět celému příběhu, držel jsem tedy komunikační interakci při životě společně s předpokladem (založeným na důvěře), že kdesi nějaké *paletuvieri* existují a že to jsou rostliny.

Brát něco jako *zavřenou krabicí* by mohl být případ *rigidní designace*. Podle teorie *rigidní designace* bychom měli poté, co prostřednictvím nějakého kontrofaktuálu zbavíme Aristotela jakékoli známé vlastnosti, o něm uvažovat v každém případě jako o někom, kdo byl takto v určitém čase pojmenován, a tím přijímáme na způsob *zavřené krabice*, že jakési nepřerušené pouto spojuje současné vyslovení jména a takto pojmenovaného jedince. V teorii *rigidní designace* je však jedna nejasnost (a možná že není jediná). Na jedné straně bychom měli předpokládat, že – prostřednictvím nepřerušného řetězu, který spojuje předmět, jenž získává své jméno aktem křtu, se jménem, které používá ten, kdo k němu referuje – správnost reference *způsobuje* právě předmět (Kripke, 1972, s. 89). Na straně druhé se má za to, že příjemce jména musí mít intenci je používat se stejnou referencí jako ten, od koho se jméno naučil (Kripke, 1972, s. 94). Nejde však o jednu a touž záležitost.

Vzhledem k tomu, že *sarchiapone* neexistuje, není tu ani předmět, který mohl způsobit užití jména. Přesto je evidentní, že Chiari přijímá jméno *sarchiapone* a jeho použití stejným způsobem, jakým ho podle něho používá i Campanini. Tedy na způsob *zavřené krabice*. Je-li tu tedy nějaký kauzální řetěz, nesměřuje od předmětu k užití jména, nýbrž od (Campaniniho) rozhodnutí jméno použít ke Chiariho rozhodnutí použít je tak, jak je užívá i Campanini. Nejde tedy o kauzalitu „předmět

→ jméno“, ale o kauzalitu „použití₁ jména → použití₂ jména“. Nemám vůbec v úmyslu tento problém řešit v rámci kauzální teorie reference, neboť ji nesdílím. Mohli bychom říci, že kdyby sarchiapone existoval a měl esenci, měli bychom „rigidní“ designaci, zatímco jestliže si ho jen představuje ten, kdo tímto jménem pokrtil výplod své fantazie, měli bychom „měkkou“ designaci. Já ale netuším, co by mohly rigidní a „měkká“ designace znamenat, protože tato distinkce má možná nějaký význam ontologický, ale určitě ne sémiozický: referenční akt, který Campanini vykonal a Chiari přijal, by fungoval v obou případech.

Podle mě je problém spíš jinde. Metafora zavřené krabice není totiž výstižná. Zavřené krabice (kdybychom se této metafory chtěli ještě chvíli držet) nám vždycky říkají něco o tom, co je uvnitř, protože nutně mají nějakou nálepkou. Když použiju vlastní jméno jako Gedeon, automaticky tím prohlašuju, že nositel jména je lidská bytost mužského pohlaví, když použiju Dorotka, prohlašuju, že je ženského pohlaví, když v rozhovoru zmíním svého bratra Giacomu, je jasné, že Giacomo je lidská bytost mužského pohlaví, která má tu vlastnost, že je mým bratrem, a když se Salgari zmínil o *paletuvieri*, hned jim dodal nálepkou vegetace, a – na závěr – pokud vyslovím Giuseppe Rossi, je tu velká šance, že designátem bude nějaký Ital, když se zmíním o Jeanu Dupontovi, s velkou pravděpodobností půjde o Francouze, když řeknu Paolo Sisto Leone Pio Odescalchi Rospigliosi Colonna, půjde nejspíš o římského aristokrata; a kromě toho pokud se (alespoň kdysi dávno) někdo jmenoval příjmením Kovář, byl popisován jako syn kovářův, a pokud se někdo jmenoval Mlynář, byl z rodiny mlynářů. Je to sice dost málo na to, abychom identifikovali jistého Petra Kováře nebo Františka Mlynáře, ale bohatě to stačí k tomu, abychom mohli prohlásit, že vlastní jména přece jen nějaký obsah nesou.

Všimněme si mimochodem, že kdyby vlastní jména neměla žádný obsah (ale jen designát), nemohl by existovat onen druhý typ antonomázie, jímž není případ aplikace obecného termínu na jedince (jako Císař pro Napoleona, *The Voice* pro Franka Sinatru), ale případ, kdy vlastní jméno je použito jako souhrn vlastností (on je úplný Pico della Mirandola, Herkules, Jidáš, to je ale Messalina či Venuše).

Historka se sarchiaponem zpočátku vypadá jako příběh neuvážené koupě naslepo, ale Campanini ve skutečnosti tím, že řekne, že sarchiapone nesmí být rušen, protože by se mohl rozlítit, klade hned na zavřanou krabici (či košík) nálepku: sarchiapone je živý tvor. Z toho Chiari vychází a rozhodne se, že bude termín používat jako „věšák na deskripce“. Chiariho pokusy ve 3. fázi směřují k tomu, aby zjistil, jaké má zvíře vlastnosti, směřují tedy k tomu, aby získal instrukce k identifikaci a rozpoznání referentu. Všimněme si, že tato scénka je také příkladem rozdílu mezi mluvením-o a odkazováním-k. Campanini odkazuje k individuálnímu sarchiaponovi (k tomu, který je v košíku). Chiari na tuto referenci přistupuje a také odkazuje k *onomu* sarchiaponovi. Aby však přišel na to, jaký je, pokouší se o přechod k obecnému a k obecninám: tvrdí, že viděl i jiné sarchiapony a – jak se pokouší jejich vlastnosti definovat – mluví o sarchiaponech obecně, jinými slovy se snaží získat potřebné informace, aby si mohl vytvořit provizorní JO slova *sarchiapone* a s ním spojený KT a aby nabyl schopnosti rozpoznávat sarchiapony-typy. A při tom neustále odkazuje na zvíře v košíku jako na výskyt, který by měl vykazovat všechny vlastnosti typu. Nelze vyjednávat o referenci, aniž bychom vtáhli do hry obsahy.

Dialog, který probíhá ve 3. fázi, bychom mohli chápat jako proces „postupného vyprazdňování“ jakékoli možné vlastnosti tak, že na onom věšáku nezůstane nakonec vůbec nic. Jelikož Campanini popírá každou zmíněnou sarchiaponovu vlastnost, Chiarimu – jak se zdá – nezbývá než přijmout jméno rigidním způsobem. A k tomu se odhodlává ve 4. fázi, když se na to záhadné zvíře oboří a nařkne je, že neodpovídá žádnému možnému popisu. Nepřestává však k tomu zatracenému tvorovi odkazovat jako k nějaké „bestii“.

Když Campanini v 5. fázi prozrazuje, že sarchiapone neexistuje, Chiari si uvědomí, že dosud mluvil o něčem, co neexistuje, neboli jen o výplodu Campaniniho fantazie, o fiktivním individu, které existuje jenom v možném světě něčí představivosti. Přesto i poté, co je klam odhalen, Chiari (v 6. fázi) nadále k sarchiaponovi odkazuje. Jen s tím rozdílem, že už k němu nereferuje jako k nějakému prvku, který obývá reálný svět, ale jako k něčemu, co je součástí Campaniniho možného

světa. Mohli bychom vést diskusi o tom, zda v 1. až 5. fázi mluví Chiari o sarchiaponovi₁, o jehož existenci byl přesvědčen, a zda naopak v 6. fázi nereferuje k sarchiaponovi₂, o němž teď už ví, že existuje jen ve fiktivním světě. Ale ve skutečnosti pořád odkazuje k sarchiaponovi, o kterém mluví *Campanini*, až na to, že nejdřív mu přisuzoval vlastnost existence v reálném světě, a teď mu přisuzuje vlastnost neexistence.¹⁰ Oba se dokázali velmi dobře dohodnout a oba vědí, o čem mluví.

Ponaučení, které z historky plyne, je, že (i) referovat k něčemu je činnost, kterou mluvčí vykonávají na základě nějaké dohody či vyjednávání; (ii) referenční akt vykonaný s použitím nějakého slova by nemusel mít v zásadě nic společného se znalostí významu tohoto slova, a dokonce ani ne s existencí nebo neexistencí referentu – ke kterému ho neváže žádný kauzální vztah; (iii) přesto tu není žádná designace, již bychom mohli definovat jako rigidní, která by se neopírala o nějakou výchozí deskripci („nálepku“), jakkoli obecnou; (iv) proto tedy i zdánlivé případy absolutně rigidní designace představují jakési rozjezdy referenčního vyjednávání, něco jako první úsvit vztahu, nikdy jeho závěrečný moment.

Někdo by mohl namítnout, že toto je jenom komická scénka. Nestalo by se ale totéž, kdyby se rozhovor odehrával mezi dvěma vědci, z nichž jeden by začal mluvit o jakési látce X, kterou zrovna objevil, a kdyby se nakonec ukázalo, že taková látka vůbec neexistuje nebo že nemá žádnou z vlastností, které jí vědec připisoval? V podobné situaci by se vědec sice zachoval jinak z *morálního a vědeckého hlediska* a veřejně by diskvalifikoval toho, kdo mu lhal, ale ze *sémiozického hlediska* by se vše odehrálo úplně stejně. Na nejbližší vědecké konferenci by pak vědec nadále mluvil o látce X jako o příkladu imaginární substance, jako o předmětu vědeckého podvodu (nebo hrubého omylu), ale stále by k ní odkazoval jako k něčemu, o čem hovořil předtím, než se na vše přišlo při nutné kontrole, když její existenci naslepo, na způsob zavřené krabice, předpokládal.¹¹

Vím moc dobře, že existuje i jiná interpretace ne-li příběhu o sarchiaponovi, pak alespoň o látce X. Někteří by řekli, že jestliže látka X neexistuje, výraz *látka X* nemá referent a neměla ho ani tehdy, když tento

referent vědec naslepo předpokládal. Říci však, že se nějaký výraz nemůže aplikovat na nějaký referent, ještě neznamená, že jej nelze použít k referenčnímu aktu, a na tom bych rád trval. Z této dvojznačné oscilace mezi možným referentem slova a použitím slova v referenčních aktech pramení mnohé diskuse o ontologii reference.

Božská Mysl jako „e-mail“

Ontologií reference míním především filozofické stanovisko, podle něhož individua (Pavel, Napoleon, Praha nebo Pád) mohou být designována *rigidně*, v tom smyslu, že ať už jménu připisujeme jakoukoli deskripci, bude v každém případě odkazovat k něčemu nebo k někomu, kdo byl takto v nějakém časoprostorovém bodě pojmenován a kdo – ať už ho zbavíme jakýchkoli vlastností – navždy zůstane *oním* někým nebo něčím (*principium individuationis* založené na *materia signata quantitate*). Teorie ontologické reference byla však rozšířena také na *quidditates* (esence nebo obecniny), které by byly, i kdybychom je nikdy nepoznali, v přírodě konstantními entitami, jež mají svou vlastní objektivitu nezávisle jak na našich mentálních pochodech, tak na způsobech, jakými je kultura poznává a organizuje. Takové rozšíření hypotézy není neopodstatněné: pokud budeme předpokládat, že jméno osoby může být přímo spojeno s nějakou *haecceitas* (i minulou, a tedy imateriální), proč by obecné jméno nemohlo být spojeno přímo s nějakou *quidditas*? Je více imateriální Koňovitost, anebo *haecceitas* Aššurbanipala, z níž se tuším nedochovala ani hrst prachu? V obou případech, jak uvidíme, se nevyhneme předpokladu, že takové spojení je dáno tím, co Putnam (1981, s. 3) nazývá *noetic rays* (a co je samozřejmě jen taková teoretická fikce).

Takto by v rámci ontologické teorie reference slovo *voda* referovalo k H₂O v jakémkoli možném světě, stejně tak jako by jméno *Napoleon* referovalo vřdycky a rigidně k onomu *unicum*, které se v historii vesmíru vyskytlo geneticky, fyziologicky a biograficky pouze jednou (a zůstalo by takové, i kdyby byl někdy v budoucnosti za vlády radikálních feministek

Napoleon uváděn jen jako jedinec s onou jedinou vlastností, jíž je to, že byl Josefinin manžel).

Takhle by vypadala „silná“ ontologie, podle níž by reference k vodě abstrahovala od jakékoli znalosti, intence nebo přesvědčení mluvčího. Takový pohled však na jedné straně nevyklučuje otázku, co reference je, a na straně druhé nás nezabavuje pojmu „poznatek“: jednoduše jen obě otázky přesouvá od psychologie k teologii. Co vlastně znamená to, že slovo *voda* referuje k H₂O vždy, za jakýchkoli okolností a bez ohledu na jakoukoli intenci mluvčího? Museli bychom říci, co je zač onen ontologický řetěz, který ukotvuje to či ono slovo k té či oné esenci – a abychom mohli metaforu udržet, museli bychom esenci pojímat jako jakési hrubé klubko, z něhož vychází mnoho řetězů, které ji spojují se slovem *acqua, water, agua, eau, Wasser, voda, shui*, a dokonce i s (dosud neexistujícím) slovem, které roku 4025 teprve vytvoří návštěvníci ze Saturnu, aby jím označili jim neznámou průhlednou tekutinu, kterou na naší planetě naleznou.

Aby silná ontologie mohla eliminovat intence mluvčích, a přesto nějak založit referenční pouto, musela by předpokládat nějakou Božskou, nebo chceme-li Nekonečnou Mysl. Za předpokladu, že svět existuje nezávisle na poznání, které o něm máme, a že existuje jako populace esencí, jež jsou vzájemně řízeny zákony, pouze Mysl, která tento svět zná přesně takový, jaký je (a jaký jej sama stvořila), a která shovívavě připouští, aby bylo možné také v jiných jazycích odkazovat k téže esenci, může „fixovat“ referenci zcela stabilním způsobem.

Vezměme si známý Putnamův příklad (1975, s. 12): kdyby na nějakém duplikátu Země (*Twin Earth*) existovalo něco, co se na chlup podobá vodě na naší planetě, kdyby to mělo stejný vzhled, chuť i biochemické účinky, a přesto to nebylo H₂O, ale XYZ, pak abychom mohli říci, že kdokoli (na obou planetách) by mluvil o *vodě*, referoval by k H₂O, ale ne k XYZ, museli bychom předpokládat, že jakási Nekonečná Mysl ji právě takto pojímá, neboť pouze její myšlení by bylo zárukou takového pouta mezi jmény a esencemi. Avšak sám Putnam (1981, s. 3) při konfrontaci interního realismu s externalistickou perspektivou říká, že aby byl externalismus udržitelný, musel by předpokládat právě nějaké Boží Oko.

Postulát Božské Mysli před nás klade jeden zajímavý problém intencionality. Museli bychom připustit, že Božská Mysl „ví“, že jakékoli pronesení termínu *voda* referuje k esenci vody, ale to, jaký je intencionalní vztah, který spojuje Božskou Mysl s obsahem jejího „vědění“, zcela uniká naší myšlenkové schopnosti (a také předpokládáme, že to tak je, ale neříkáme, jak se to děje). Co je však zárukou toho, že každé *naše* pronesení slova *voda* se shoduje s intencionalitou Božské Mysli? Zřejmě vůbec nic, ne-li náš dobrý *úmysl* řídit se Boží vůlí, když mluvíme o vodě, a dobrovolně se podřizovat intenci Božské Mysli.

Všimněme si, že říkám „intenci“, a ne „intencionalitě“ Božské Mysli. Otázka, co by mohla být intencionalita Božské Mysli, jde totiž za hranice těchto skromných úvah – i za hranice úvah daleko ambicióznějších. Problém je, že je také obtížné stanovit, co znamená podřizovat se intenci Božské Mysli.

Připouštím, že dnes už existuje jev, který by mohl jako model Božské Mysli a absolutně rigidní designace nějak fungovat. Jde o adresu elektronické pošty. „Jménu“, které tvoří taková adresa (dejme tomu *adam@eden.being*), odpovídá bezpochyby pouze jedna entita (nemusí to být fyzická osoba, může to být i firma, ale jen ta jedna konkrétní, ne jiná). Nemusíme vůbec vědět, jaké vlastnosti adresát má (onen Adam vůbec nemusí být první člověk, který pojedl ovoce ze zakázaného stromu dobra a zla, vůbec to nemusí být ten Adam, Evin manžel atd.), ale víme, že to jméno (adresa) ukazuje (prostřednictvím jisté řady elektronických jevů, které tu radši nebudeme detailně rozebírat, ale o jejichž účinnosti se dennodenně přesvědčujeme) na individuální entitu, již lze odlišit od jakékoli jiné nezávisle na našich přesvědčeních, názorech, lexikálních znalostech a nezávisle na naší znalosti toho, jakým způsobem na jméno „ukazuje.“ Časem můžeme s tímto jménem spojit mnoho vlastností, ale dělat to nemusíme: víme, že když adresu napíšeme v emailovém programu, zpráva jednoduše dorazí na tuto adresu a ne na jinou.¹² A víme, že všechno se odvíjí od jistého typu křtu a že referenční síla elektronické adresy je *kauzálně* dána tímto křtem.

Avšak něco takového (něco tak absolutně „čistého“ a nesporného, nezávislého na intencích a schopnostech korespondentů) se týká pouze

e-mailu. To, že by systém elektronické pošty mohl být modelem Božské Mysli, může znít jak příjemně, tak rouhavě, ale je jisté, že jde o jediný případ, kdy používáme absolutně rigidní designace podle modelu ne-li přímo Božské Mysli, pak alespoň Božské Sítě.

Od Božské Mysli k Intenci Společenství

Jak lze ze silné ontologie vystoupit a zároveň zaručit nějakou objektivitu reference? Tím, že se uchýlíme ke slabší ontologii Mysli Společenství (jejíž privilegovaní zástupci jsou podle jednotlivých oblastí Experti). V takovém smyslu odkazovat správně k vodě znamená odkazovat k ní stejným způsobem, jako to dělají experti – kteří se dnes shodují v tom, že voda je H_2O , a zítra by se mohli vzhledem k omylnosti lidského poznání rozhodnout pro jinou definici. To však nijak neřeší problém, který před nás staví hypotéza Božské Mysli: co je pro nás zárukou toho, že když použijeme slovo *voda* při nějaké referenci, používáme toto slovo tak jako Mysl Společenství? Je to jednoduše naše (dobrovolné) rozhodnutí, že když použijeme toto slovo, máme v úmyslu je použít ve stejném smyslu, v jakém je užívají experti.

Dělal snad Chiari ve scéně se sarchiaponem něco jiného, když se rozhodl použít slova *sarchiapone* ve stejném smyslu, v jakém je používal Campanini? Chiari prostě předpokládal, že Campanini je Expert. A je tu nějaký ontologický rozdíl mezi tím, co říká Campanini, a tím, co říká Einstein? Je tu jen naše přesvědčení, že statisticky vzato nám známé encyklopedie uvádějí Einsteina jako kvalifikovaného experta, zatímco Campaniniho neuvádějí (a samozřejmě souhlasím s tím, že tu jsou pro takovou preferenci velmi dobré důvody). To znamená, že když mluvíme, máme někdy vágní, jindy přesnou představu ohledně některých témat, nad nimiž panuje shoda Společenství.

Jestliže tedy pro slova spojená s takzvanými přírodními druhy (jako je voda nebo zlato) předpokládáme, že je k dispozici expert jakožto privilegovaný mluvčí (autorizovaný tlumočník pověřený Společenstvím), není tomu tak pro výrazy jako *můj bratranec*, *Artur*, *Mafaldina kočka*,

první lidoop, který dorazil do Austrálie. Zde zůstává obrovský prostor pro vyjednávání, protože Campaniniho slovo bude mít stejnou váhu jako Einsteinovo.

Když například uslyším výrok *Napoleon se narodil v Modeně*, a přitom jsem přesvědčen o tom, že *můj* Napoleon se narodil v Ajacciu, vůbec nepřistoupím na to, abych toto jméno používal podle intencí Společenství, protože mám hned podezření, alespoň na základě principu vstřícnosti, že mluvčí měl v úmyslu referovat k nějakému *jinému* Napoleonovi. A tak se pokusím zkontrolovat správnost reference tím, že vyzvu mluvčího, aby interpretoval JO, který spojuje se jménem *Napoleon*, abych eventuálně zjistil, že jeho Napoleon se narodil o pár set let později a že je to prodejce ojetých vozů, a přijdu tak nakonec na to, že jsem jen obětí banální homonymie. Anebo zjistím, že mluvčí má opravdu v úmyslu referovat k mému Napoleonovi, a má tedy v úmyslu pronést historiografický výrok popírající platné encyklopedické informace (a tím i Mysl Společenství). V takovém případě bych ho vyzval, aby na podporu svého výroku předložil přesvědčivé důkazy.

Pokusme se nakonec vzít vážně rozhodnutí používat nějaký termín podle intence Expertů nebo Společenství a ve shodě s nimi. Předpokládejme, že na riziko toho, že by sloni afričtí mohli vyhnout, reaguje organizace ECO (Elephant Control Organization) následovně: (i) v oblasti Kwambia je na tři tisíce slonů, tedy víc než snese ekologická rovnováha (sloni ničí úrodu, a obyvatelstvo má tak tendenci je likvidovat, zatímco kdyby jich bylo o něco méně, tolerovalo by je); (ii) v oblasti Bwana jsou naopak sloni, které pronásledují lovci slonoviny, na pokraji vyhnutí; byly tedy schváleny velmi přísné zákony, které mají zajistit jejich přežití, ale počet samců je příliš nízký na to, aby zaručil kontinuitu druhu; (iii) je tedy třeba odchytit tisíc slonů v oblasti Kwambia a převézt je do oblasti Bwana; (iv) konfederace afrických států a World Wildlife Fund s tímto postupem vyjádřili souhlas a pověřili jeho realizací funkcionáře ECO.

Během tohoto *preludia* zaznívaly odkazy k oblasti Kwambia a Bwana a předpokládalo se, že ohledně referentu těchto toponym panuje obecná shoda. Teď jsou *designovány* celé tři tisíce slonů z oblasti Kwambia, a to jeden po druhém, a tvrdí se, že tisíc z nich bude přesunuto do oblasti

Bwana. Ještě se neví, kterých tisíc kusů to bude, ale podobně jako je možné designovat dítě, jež se má teprve narodit, je možné designovat oněch tisíc slonů, kteří až dorazí do oblasti Bwana, budou přesně těmi konkrétními jedinci a žádnými jinými. Jde jen o to, aby funkcionáři ECO znali význam slova *slon* a aby náhodou omylem nepřevezli nosorožce nebo hrochy.

Nestačí říci, že funkcionáři ECO mají v úmyslu použít slova *slon* k referenci k těmž typu individuí, ke kterému odkazují i Experti. Tato dohoda, založená na jejich dobré vůli, slouží pouze k tomu, aby se komunikace rozběhla. Experti ale chtějí mít jistotu, že nedojde k žádnému nedorozumění. A proto sdělí pověřeným funkcionářům, že za slona považují takové zvíře, které má podle současné vědy vlastnosti XYZ, a k rozpoznání zvířat s těmito vlastnostmi jim poskytnou také instrukce. Pokud pověření funkcionáři budou souhlasit a prohlásí, že chtějí odchytnout a převézt tisíc exemplářů zvířete XYZ, operace může začít.

V tuto chvíli nemá význam tvrdit, že funkcionáři ECO měli dobrý úmysl použít dotyčného slova v souladu s intencí Expertů. Ve skutečnosti se mezi funkcionáři a experty vytvořil prospěšný prostor celé řady interpretantů (popisy, fotografie, obrázky) a v tomto prostoru dohoda vzniká. Kdyby v oblasti Kwambia existovali také velmi vzácní bílí sloni, obě strany by se musely dohodnout, zda slovo *slon* bílé slony zahrnuje, nebo vylučuje, neboť by na této dohodě závisela správnost zvažovaného ekologického zásahu.

Znovu opakují: rigidní designace tu měla úvodní funkci, aby se dohoda rozběhla, ale tím domluva zdaleka nekončí.

„Qui pro quo“ a vyjednávání

Předpokládejme, že nám někdo řekne, že 25. září 1555 byla podepsána mírová smlouva v Augšpurku, ale my nevíme, že jde o totéž město, kterému v italštině říkáme Augusta. Ukazujeme na zavřenou krabici, která není tou, do níž obvykle umísťujeme město Augusta. Možná že nás celá věc nebude zajímat natolik, abychom se pouštěli do jakéhokoli vyjednávání;

možná že budeme požadovat další informace a budeme se na to podivné město vyptávat, neboť nás zarazilo, že v něm byla podepsána mírová dohoda téhož dne jako v Augšpurku; a možná že dokonce na základě principu vstřícnosti budeme hned předpokládat, že mluvčí zamýšlí jménem *Augšpurk* referovat k těmž městu, kterému v italštině říkáme *Augusta*. V každém případě by ale bylo vidět, nakolik naše encyklopedické znalosti, a tedy nějaká naše znalost obsahu, podmiňují a usměrňují naše vyjednávání o úspěšné referenci.

Díky tomu můžeme vyřešit i zdánlivý paradox (inspiruji se tu volně Kripkem, 1979) jistého Pierra, který ve Francii neustále slychal o městě *Londres* a byl přesvědčen, že je překrásné, takže si do svého deníku zapsal *Londres est une ville merveilleuse*; pak jednou dostal příležitost podívat se do Velké Británie, kde se na místě naučil trochu anglicky a navštívil i město, kterému obyvatelé říkali *London*; to se mu ale zdálo natolik nenesitelné, že si zapsal do svého (bohužel bilingvního) deníku, že *London is an ugly city*. Dovedeme si představit utrpení překladatele, který Pierrovi musí do úst vložit (kontradiktorní) tvrzení, podle něhož je Londýn zároveň krásný a ošklivý – nemluvě o logicích, kteří by nevěděli, co si počít s tak okázale kontradiktorními výroky, a tak dále.

Tím bychom však křivdili překladatelům, logicům i normálním lidem. V tomto příběhu jsou dvě možnosti: buď si Pierre poté, co Londýn navštíví, uvědomí na základě nějakého popisu, kterého se mu dostalo, když byla řeč o *Londres* (město v Anglii, protéká jím řeka, je tam Tower), že se omylem domníval, že existují dvě města, zatímco jde o jedno jediné město; anebo je Pierre hlupák, který naslepo přijal první referenci k *Londres*, aniž by věděl cokoli jiného než jen to, že je to město, a kterému nikdy nedošlo, že jména *Londres* a *London* odkazují k jednomu a těmž předmětu. V prvním případě bychom dali Pierrovi čas, aby si promluvil s jinými lidmi a poopravil své domněnky, a třeba by pak řekl, že zpočátku měl za to (na základě nekontrolovaných informací), že Londýn je krásný, ale pak zjistil, že je spíše ošklivý. Anebo by Pierre zůstal uzavřen ve svém kognitivním a sémantickém zmatku a – kromě toho, že v takovém případě bychom si kladli otázku, proč by se měly překládat deníky takových pitomců – překladatel by musel k textu připojit

poznámku, aby vysvětlil, že jde o zajímavý sémiotický a psychiatrický dokument, neboť Pierre je jeden z těch, co si pletou klobouk s vlastní ženou nebo mluví o Napoleonu Bonapartovi (jako o prvním konzulovi a někom, kdo byl poražen u Waterloo) s jasnou intencí odkazovat k sobě samému. To už by ale byl případ pro psychiatrii, ne pro sémantiku.

Všimněme si, že podobná nedorozumění jsou daleko obvyklejší, než by se mohlo zdát z právě uvedeného příkladu, který byl vybrán se smyslem pro nepravděpodobné. Nějaký sběratel starých tisků by mohl v katalogu najít, že první vydání *Physica Curiosa* Gaspara Schotta z r. 1662 vyšlo ve Würzburgu. Pak by ale v jiném katalogu objevil, že první vydání vyšlo v témže roce v Herbipolis. Proto si do svého zápisníku zaznamená, že existují dvě vydání téhož díla vydaná ve stejném roce ve dvou různých městech – což v té době není žádný ojedinělý jev. Na základě dalšího podrobného pátrání by si však mohl ověřit, že usměvavé bavorské město Würzburg má mezi svými encyklopedickými vlastnostmi i to, že bylo v minulosti označováno jako Herbipolis (a mimoto je německý název doslovným překladem latinského toponyma). Konec tragédie. Stačilo se zeptat. Když lidé slyší referenční akty, obvykle kladou *hromadu otázek*. Pokud se onen sběratel nedokázal zeptat (nebo vše ověřit v příslušných příručkách), objeví se brzy v nějaké veselé anekdotě jako ten student, který (a prý je to pravda) v jedné své práci zmiňoval „známou“ diskusi mezi Voltai-rem a Arouetem.

Zdá se mi, že v zásadě všechny tyto vyjednávací postupy, založené na kognitivních operacích, představují daleko věrnější obrázek toho, co opravdu *děláme*, když k něčemu odkazujeme, než je obrázek, který nám nabízejí teorie ontologické reference. Tím ale vůbec nechci naznačit, že by otázka ontologické reference a nespočet důmyslných pokusů ji vyřešit byly nesmyslná trivialita. A to ani ne tak proto, že by tato otázka měla zvláštní význam ve vědeckém světě, v němž když dva astronomové hovoří o mlhovině G14, musejí si být jisti, o čem mluví: i reference k mlhovině G14 je věcí dohody, určitě víc, než tomu je v našich každodenních referenčních aktech (při nichž dost často věci „necháváme plavat“), a jistě podle daleko přísnějších kritérií. Problém je spíš v tom, že aby-

chom mohli smluvně a pragmaticky referovat, *potřebujeme regulativní ideu ontologické reference*.

Podivný případ doktora Jekylla a bratří Hydových

V Londýně žijí dva bratři, k nerozeznání si podobná jednovaječná dvojčata, John a Bob Hydovi. Ti dva se jednoho dne rozhodnou (neptejte se mě proč, ale zřejmě pro zábavu), že přivedou na svět jednu jedinou veřejnou postavu, doktora Jekylla, na což se připravují už od dětství. Společně studují medicínu, procházejí praxí a stanou se proslulým lékařem (doktorem Jekylllem), jenž je jmenován ředitelem Fakultní nemocnice. Od samého začátku se oba bratři řídí jedním pravidlem: v roli Jekylla se obden střídají. Když je Jekylllem John, Bob zůstává zavřený doma, živí se jídlem z konzervy a sleduje televizi, a druhý den zase naopak. Kdo se večer vrací domů ze služby, vypráví tomu druhému do nejmenšího detailu, co se během dne událo, takže ten druhý může nazítrí zaujmout místo toho prvního, aniž by si záměny kdokoli všiml.

Jednoho dne si John, když je ve službě, začne s doktorkou Mary. Druhý den Bob samozřejmě milostný vztah převezme; a příběh takto pokračuje k velké spokojenosti všech tří protagonistů: Johna i Boba, kteří milují jednu a touž ženu, i Mary, jež je přesvědčena o tom, že miluje jednoho a téhož muže.

Když se teď Mary svěří důvěrné přítelkyni Ann, před níž nic neskrývá, a řekne *včera jsem byla s doktorem Jekylllem*, a za předpokladu, že ten večer byl ve službě Bob, ke komu tedy Mary odkazuje? Podle teorie ontologické reference bychom mohli říci, že i když Mary věří, že Bob se jmenuje Jekyll, tak tím, že odkazuje k osobě, s níž byla minulý večer (a která byla po narození pokřtěna jako Bob Hyde), odkazuje k Bobovi. Když se však Mary příštího dne po dalším vášnivém večeru s Johnem znovu svěří Ann, že opět byla s Jekylllem, ke komu tedy odkazuje? Přestože věří, že John Hyde se jmenuje Jekyll, z hlediska Nekonečné Mysli odkazuje k Johnovi. Mary tak prostřednictvím jednoho chybného jména obden referuje k dvěma různým osobám, aniž by to tušila.

Je jasné, že tato dvojí reference má pro nás (stejně tak jako pro Mary) z pragmatického hlediska minimální význam. Možná že nějaký nebeský účetní, jenž by musel hlídat správnost všech referenčních aktů vykonaných na zemi, by zaznamenal, že 5. prosince byl Jekyllem Bob, 6. prosince John. John i Bob by mohli také chtít zaujmout hledisko Nekonečné Mysli, protože by mohli mít zájem vědět, zda Mary v tom, co Ann svěřuje, považuje za uspokojivější jeden či druhý vášnivý večer. John a Bob jsou však výjimečné postavy, které v mém příběhu vystupují v roli *deus ex machina*, a proto se o takové referenční účetnictví nebudeme starat (mimoto mám pocit, že se oba trochu přepočítali). Jediné účty, které nás budou zajímat, jsou ty, které se týkají Mary a všech, kteří v Londýně znají doktora Jekylla (a nemají potuchy o existenci bratří Hydových).

Pro všechny tyto lidi je reference k doktoru Jekyllovi odkazem nikoli k esenci, ale k *herci společenské komedie*, a v tomto smyslu všichni znají jen jednoho jediného doktora Jekylla. Disponují jeho KT, jsou schopni vyjmenovat některé jeho vlastnosti, mluví o něm, o nikom jiném. Kdokoli se u doktora Jekylla léčil, kdokoli s ním měl sepsanou nějakou smlouvu, kdokoli od něj dostal krytý šek, kdokoli někomu řekl, aby mu doktora Jekylla zavolal (a jeho přání bylo vyslyšeno), a kdokoli by s úmyslem pronést pravdivé tvrzení řekl, že mluvil s doktorem Jekyllem, by se choval, jako by existoval jen jeden jediný doktor Jekyll.

Z ontologického hlediska bychom mohli prohlásit, že doktor Jekyll neexistuje, že je jen společenskou fikcí, pouhým agregátem právních vlastností. Avšak tato společenská fikce bohatě stačí k tomu, aby jakoukoli propozici týkající se doktora Jekylla učinila sociálně pravdivou nebo nepravdivou.

Jednoho dne John, když má zrovna službu, zakopne na schodech a zlomí si nohu v kotníku. Hned je převezen na ortopedii k doktoru Holmesovi, který mu nohu zrentgenuje, zasádruje a pošle ho s krásnými hliníkovými berlemi taxíkem domů. Oba bratři při své inteligenci pochopí, že nestačí jen to, aby si Bob nohu zasádroval: doktor Holmes by mohl chtít sádrový převaz nahradit a hned by si podvodu všiml. Statečný Bob si poté, co pečlivě prostuduje bratrův rentgenový snímek (nezapo-

meňme, že oba jsou lékaři), precizní ránou kladivem také zajistí frakturu kotníku, nohu zasádruje a nazítří se vydá do nemocnice.

Mohlo by to vyjít, ale Holmes je puntičkářsky pečlivý. Při prvním úrazu nechal totiž udělat Jekyllovi-Johnovi krevní testy; a pár dní nato, zneklidněn vyšší hladinou triglyceridů, testy zopakuje, ale tentokrát na Bobovi. A zjistí, že hodnoty obou testů si neodpovídají. Jelikož (ještě) netuší, že jde o podvod, domnívá se, že jde o nějakou chybu, a zmíní se o tom Bobovi, jako by o nic nešlo. Oba bratři se večer radí, pozorně procházejí výsledky testů a jeden z nich se rozhodne pro přísnou dietu, aby se dostal na hodnoty triglyceridů toho druhého. Dělalí všechno možné, ale pozorného doktora Holmese oklamat nedokážou; Holmes totiž zopakuje krevní testy ještě dvakrát, ironií osudu u obou bratrů, a stále v nich nachází rozpory. Nakonec začne tušit pravdu.

Oba bratři se s nepřitelem pustí do boje na život a na smrt. Všechno se snaží o to, aby zlomenina srostla ve stejnou dobu, pokračují v přísné a kontrolované dietě, ale pokaždé nějaký nepatrný detail vzbudí u doktora Holmese ještě větší podezření. Holmes tedy jednomu z nich vpraví do těla alergen, jehož účinky se projevují do dvaceti hodin a trvají dva dny, a když dá Jekyllovi injekci s látkou v úterý v 17 hodin, zjišťuje, že ve středu ve stejnou hodinu se ještě žádné účinky neprojeví, ale dostaví se až ve čtvrtek. Holmes má v ruce dobré indicie k předpokladu, že jde ve skutečnosti o dvě osoby, ale nemá žádné přesvědčivé důkazy, které by mohl veřejně předložit.

Jeden ze způsobů, jakým by mohl náš příběh skončit, je, že Holmsovi se podaří podvod dokázat. Od té chvíle (pomineme-li všechny neblahé právní, citové a společenské důsledky, které by z toho plynuly) by společnost musela přijmout, že jméno *Jekyll* je homonymním výrazem, který označuje dvě různé osoby. Kromě toho by oba bratři, aby bylo možné je od sebe rozeznat, kdyby skončili ve vězení, museli mít na límci nějakou značku se složením krve nebo s nějakými jinými biologickými znaky. Druhou možností (o něco zajímavější) by bylo, že se doktoru Holmsovi nepodaří nabýt absolutní jistoty ani předložit nějaký rozhodující důkaz o podvodu, protože oba bratři jsou daleko vychytralejší než on. Celá záležitost by tak pokračovala donekonečna jako

jakýsi hon, při němž kořist svému lovcovi neustále uniká, ale lovec se nevzdává (dobrý námět na *seriál* typu Fantomas kontra Juve).

Nás však v tomto příběhu zajímá především to, proč se lovec nevzdává. Proč se Holmes, zvyklý na pragmatické způsoby reference, zarputile drží představy ontologické reference? Věří, že jestliže Jekyll existuje, měla by tu být i esence, nějaká *haecceitas* „Jekyll“, jež by představovala parametr ontologicky pravdivé reference. Anebo věří, že pokud v roli Jekylla vystupují dvě různé osoby, jak je o tom přesvědčen, měl by v jistou chvíli identifikovat dvě různé *haecceitates*. Všimněme si, že Holmes neví, jaké je *principium individuationis*, po kterém pátrá: mohlo by to být konkrétní složení krve, nepatrná odchylka v záznamu EKG, něco, co by mohla odhalit sonografie nebo nějaké vyšetření střev, objev dvou různých genetických programů či žádoucí rentgen duše... Holmes vyzkouší všechny tyto techniky, vždy odchází poražen, ale nikdy nepřestane pátrat, neboť předpokládá esenci neboli Věc o sobě, která není Nepoznatelná, ale je bytostným postulátem nekonečného výzkumu.¹³

Toto přesvědčení, že může existovat ontologické hledisko, lze vztáhnout k peirceovské představě konečného logického interpretantu, zcela ideálnímu momentu, v němž se poznání bude zcela překrývat s celkem myslitelného. Jde o regulativní pojem, který nezastavuje proces semiózy, ale jen ho takříkajíc neodrazuje a spíš naznačuje, že proces interpretace, byť nekonečný, k něčemu směřuje. Holmes si podobně jako Peirce myslí, že když bude dál pátrat, bude tím i dál posouvat Pochodeň pravdy, a že Společenství by mohlo „in the long run“ přistoupit na konečné nepopíratelné tvrzení. Holmes ví, že tento „long run“ by mohl trvat i tisíciletí, má však filozofického a vědeckého ducha a věří, že jiní po něm pravdy dosáhnou, třeba tak, že po stovkách let najdou pozoruhodné kosterní ostatky. Holmesovým cílem není vědět: jeho cílem je pokračovat v pátrání. Holmes je možná i relativista, jenž má za to, že svět takový, jaký je, je možné popsat nekonečně mnoha způsoby, je však také realista (v Searlově smyslu, 1995, s. 155), pro kterého realismus neznamena tvrdit, že lze vědět, jak se věci mají, nebo že o nich lze říci něco definitivně „pravdivého“, ale znamená jen předpokládat, že *existuje způsob, jakým se věci mají*,

a že tento způsob nezávisí na nás, ani na tom, zda ho jednoho dne dokážeme poznat.¹⁴

Holmes najde v archivech nemocnice fotografii doktora Jekylla. Jelikož je už pevně přesvědčen o existenci bratří Hydových (i když jim možná už tak neříká), ví s absolutní jistotou, že je-li tato fotografie momentka, již někdo pořídil toho kterého dne v tu kterou hodinu, musí být *kauzálně* spojena pouze s jedním ze dvou bratrů (a tato fotografie je, jak by řekl Peirce, indexem jeho existence), a to je pro něj (jako ostatně i pro nás) jediná neochvějná jistota. To mu však k ničemu není, není to ani důkaz toho, že jeho hypotéza je správná, spíš bychom mohli říci, že právě jistota, že jeho hypotéza je správná, mu vnucuje přesvědčení, že fotografie je kauzálně spojena jen s jedním ze dvou individuí, která střídavě ztělesňují doktora Jekylla. Pro kohokoli jiného je fotografie kauzálně spojena s doktorem Jekylllem, s tím, kdo je jako takový společensky rozpoznáván, a toto společenské přesvědčení má větší váhu než skrytý, domnělý a předpokládaný ontologický fakt, který zůstává nedostupný.

Co z toho plyne? To, že v každodenním životě máme neustále co dělat s pragmatickými referenčními akty, a běda nám, kdybychom je začali příliš problematizovat; ale plyne z toho také to, že abychom zaručili růst lidského poznání, musíme mávat strašákem ontologické reference jako postulátem, díky němuž jde výzkum stále vpřed.

A co když je blázen Jones?

Vraťme se k vyjednávání. Omlouvám se, že přebírám jeden velmi otřepaný příklad, ale když jsem se ve svých úvahách drze vrátil k starým mládcům, nestydím se už za nic. Vraťme se k proslulému příkladu, který Donnellan (1966) použil k rozlišení mezi referenčním a atributivním užitím výpovědi.¹⁵ Máme-li výrok *Smithův vrah je blázen*, míní se tímto popisem v případě referenčního užití jedna konkrétní osoba, jež je známa jak mluvčímu, tak adresátovi, zatímco v případě atributivního užití máme v úmyslu (hodnotíme-li krutost takového činu) říci, že kdokoli má vlastnost být Smithovým vrahem, má také vlastnost být blázen.

Celá věc bohužel není tak jednoduchá a tady je (neúplný) seznam různých situací, v nichž by tento výrok mohl být pronesen:

- (i) Mluvčí má v úmyslu referovat k Jonesovi, který byl překvapen, zrovna když Smithe zabíjel motorovou pilou.
- (ii) Mluvčí má v úmyslu referovat ke komukoli, kdo zabil Smithe motorovou pilou.
- (iii) Mluvčí má v úmyslu (ii), ale neví, že Smith nakonec nezemřel (zachránil ho *in extremis* doktor Jekyll). Ve skutečnosti by tu tedy neměl být referent výrazu *Smithův vrah*, ale na základě principu vstřícnosti se lze domnívat, že mluvčí má v úmyslu referovat k *neúspěšnému* vrahovi (který by stále byl blázen, a ještě k tomu dost nešikovný).
- (iv) Mluvčí má v úmyslu (ii), ale nejspíš je blázen právě mluvčí, protože nikdo o Smithův život neusiloval. Ostatní z toho vyrozumějí, že mluvčí má halucinace a odkazuje k jedincům či situacím, které obývají jen jeho možný svět domněnek.
- (v) Mluvčí se domnívá (mylně), že Smith byl zavražděn, že vrahem je Jones a že to všichni vědí. Pokud ostatní nevědí, že mluvčí žije v těchto podivných domněnkách, jsme zpět u situace (iv). Když pak mluvčí tyto domněnky explicitně odhalí, ostatní pochopí, že odkazoval k Jonesovi. Půjde teď o rozhodnutí, zda mluvčí považoval Jonese za blázna kvůli Smithově vraždě, anebo z jiných důvodů (z kterých by Jonese nadále za blázna považoval, i kdyby Smithe nezavraždil).
- (vi) Smith byl doopravdy zavražděn a mluvčí věří, že vrahem je Jones (zatímco všem je známo, že vrahem je Donnellan). Ostatní neznají mluvčího domněnky a mají za to, že jeho úmyslem bylo říci, že Donnellan je blázen (což samozřejmě není pravda, protože Donnellan zavraždil Smithe z vědeckých důvodů, aby mohl nerušeně pracovat na rozdílu mezi atributivním a referenčním užitím). Řekl bych, že kdyby konverzace mohla pokračovat, vše by se vyjasnilo, ale – podobně jako v (v) – bude potřeba provést dodatečná šetření, aby bylo možné stanovit, jestli mluvčí trvá na tvrzení, podle něhož je Jones, byť nevinný, stále blázen.

- (vii) Smith byl doopravdy zavražděn a mluvčí věří, že vrahem je Jones (zatímco všem je známo, že vrahem je Donnellan). Ostatní však vědí, že mluvčí je vůči Jonesovi zaujatý a že už opakovaně prohlášoval, že ho považuje za Smithova vraha, a tak chápou, že mluvčí má v úmyslu opravdu odkazovat k Jonesovi.
- (viii) Soudní proces týkající se Smithovy vraždy se chýlí ke konci a Donnellan na lavici obžalovaných vyslechne rozsudek, který jej oficiálně označí za vinného. Mluvčí (který je psychiatrem) zrovna vstoupil do soudní síně a rozpozná v Donnellanovi jistého Jonese, kterého poznal v blázinci. A v tuto chvíli referuje k Jonesovi, ne k Donnellanovi. Ostatní mají samozřejmě za to, že odkazuje k Donnellanovi. Myslí, že by se ho pak zeptali na důvody této domněnky, a nejspíš by se referenční nedorozumění v průběhu dalšího rozhovoru vyjasnilo.

To je tedy jeden možný soubor případů, v nichž se o referenci vyjednává a v nichž nelze hovořit o referenci, která by byla zcela nezávislá na úmyslech a znalostech mluvčího a která by ukazovala na *haecceitas*, o níž by mluvčí vůbec nic nevěděl.

Co chce Nancy?

Rozdíl mezi referenčním a atributivním užitím však odhaluje mnoho dalších mezních případů. Podívejme se ještě na jeden slavný příklad, který pro tuto příležitost trochu upravím.¹⁶

Dejme tomu, že řeknu *Nancy si chce vzít analytického filozofa*. Tento výrok umožňuje dvě sémantické interpretace (1) – (2), které jsou přijatelné i mimo jakýkoli kontext, a alespoň tři pragmatické interpretace (3) – (5), které závisejí na některých inferencích o intencích mluvčího. Interpretace (3) – (5) jsou průchodné teprve poté, co se rozhodneme mezi (1) a (2).

1. Nancy si chce vzít konkrétního jedince X, který je analytickým filozofem.

2. Nancy si chce vzít kohokoli, kdo je analytickým filozofem.
3. Nancy si chce vzít konkrétního jedince X, analytického filozofa: ona ví, kdo to je, ale mluví ne, protože Nancy zatím neprozradila jeho jméno.
4. Nancy si chce vzít konkrétního jedince X, analytického filozofa: řekla také mluvčímu, jak se jmenuje, a představila mu ho, avšak mluví s ohledem na jeho soukromí nechce zacházet do detailů.
5. Nancy se do někoho zamilovala a chce si ho vzít, řekla také mluvčímu, kdo to je; shodou okolností mluvčí ví, že dotyčný je analytický filozof. Není v tuto chvíli podstatné stanovovat, zda to ví nebo neví také Nancy, zda jí to mluvčí řekl nebo neřekl. Faktem zůstává, že si mluvčí myslí, že jelikož Nancy píše diplomovou práci o Derridovi, ti dva si nikdy nebudou rozumět a jejich manželství je předem odsouzeno k nezdaru. Ostatním (kteří moc dobře vědí, jaké má Nancy preference) se se svými obavami svěří.

Interpretace (3) – (5) závisejí na interpretaci (1), tedy na rozhodnutí považovat výrok za referenční. Lze předpokládat, že posluchači budou požadovat další informace o tomto X, a v takovém případě bude mluvčí muset přiznat, že ho nezná (případ 3, jak mluví, tak posluchači budou muset přijmout referenci k *zavřené krabici*), nebo zdůvodnit, proč jeho jméno zamlčuje (případ 4, *zavřená krabice* jen vůči posluchačům), anebo nakonec poskytnout instrukce k jeho identifikaci nebo lokalizaci (a v takovém případě je *krabice už otevřena*). Anebo posluchače identita mluvčího nezajímá (drb je to pikantní jen proto, že X je analytický filozof) a historka tím končí.

Zbývá nám zamyslet se nad interpretací (2), jež se na první pohled jeví jako příklad atributivního užití. Je však potřeba zdůraznit, že i v atributivním užití (à la Donnellan) je skryta reference. Je totiž samozřejmě pravda, že mluvčí definoval jako blázná kohokoli, kdo zabil Smithe, ale měl přece zároveň za to, že tu je takové konkrétní individuum (třebaže zatím neznámé), které Smithe zabilo, a k tomuto individuu také referoval, byť jen naslepo. Mluvit o Smithově vrahovi bylo tedy totéž jako mluvit o prvním padlém vojákovi druhé světové války. Blázen je onen

neznámý X, který zabil Jonese, a smůlu měl ten konkrétní X, jenž ve válce padl jako první: avšak šílenství a smůla jsou predikovány o nějakém X, který i když je prozatím společensky, historicky nebo právně neurčitelný, je přece jen určen ontologicky.

Tady ale není řeč o *někom*, koho si Nancy *vzala* (v takovém případě by ten někdo, jakkoli neznámý, byl přece jen jednou jedinou osobou). A není tu řeč ani o nějaké *možné budoucí* entitě, tedy o někom, koho si Nancy *teprve vezme* – a v takovém případě by to bylo, jako kdyby těhotná žena mluvila o bytosti, která se jí za pár měsíců narodí, a ať už bude vypadat jakkoli, určitě to bude syn/dcera zrozený/á z jejího lůna v poměrně přesně vymezeném čase a s jistou genetickou výbavou (mohl/a by se samozřejmě také nenarodit, a právě proto hovoříme o *podmíněně budoucí* události). Zde je totiž řeč o někom, koho *by si* Nancy *prála*, kdyby se měla řídit svým vkusem. Entita, o níž se tu mluví, je nejen podmíněně budoucí, ale zároveň i *optativní*.

Individuum, o kterém se říká, že si jej chce Nancy vzít, je doposud nejen neurčeno, ale nemuselo by se ani nikdy objevit na scéně (a Nancy by zůstala svobodná). Kdyby byla ochotná vzít si *kohokoli*, kdo by měl vlastnost být analytickým filozofem, byla by zamilovaná do vlastnosti, jako by se chtěla provdat za kohokoli, kdo by měl knír. Je také možné, že ve svých nejodvážnějších erotických představách tomuto *x* propůjčila konkrétní tvář, třeba s některými rysy Roberta de Nira, ale nikdo netvrdil, že si Nancy chce vzít kohokoli, kdo by se podobal Robertu de Nirovi. Nancy je ve skutečnosti ochotná ustoupit, pokud jde o tvář, postavu i věk, jen když to bude analytický filozof, a tak by jí bez rozdílu vyhovoval Kripke nebo Putnam, ale určitě ne Robert de Niro.

Takže Nancy (či ten, kdo mluví o jejích úmyslech) neodkazuje k nějakému individuu, ale k třídě možných individuí, a proto referenční akt nevykonává. Nancyino *x* je obecným předmětem podobně jako kočky obecně. A poněvadž se mi nezdá vhodné mluvit o referenci k obecninám, přeložil bych daný výrok jako *Nancy má tu vlastnost, že oceňuje analytické filozofy (obecně) a přeje si je jako eventuální manžele, anebo analytici filozofové mají mimo jiné i tu vlastnost, že jsou v Nancyiných*

očíh žádoucí. A to by nebyla žádná reference k nějakému konkrétnímu analytickému filozofovi, třebaže by nicméně šlo o referenci k Nancy.

Uvažme mimochodem i to, že není vůbec řečeno, že si Nancy chce vzít zrovna *jakéhokoli* analytického filozofa. Možná by to mohlo znamenat, že Nancy se chce provdat, ještě nemá jasno v tom, za koho, a chce jen, aby vyvolený byl analytický filozof, ale nemá v úmyslu spojit svůj život s *jakýmkoli* analytickým filozofem, naopak pouze s těmi, kteří se jí líbí. Kdyby jí nějaký manželský poradce navrhl Marca Santambrogia (jenž má dvojí vlastnost být analytickým filozofem a velice výkonným, pracovitým mužem), mohla by Nancy couvnout, třeba i proto, že neoceňuje jeho *vis polemica*.

Ještě než řekneme, že Nancy má obtížnou povahu, uznejme, nakolik je těžké o referenci vyjednávat, neboť v tomto posledním případě jsme se dokonce museli preventivně dohodnout, jestli máme co dělat s referenčním aktem, anebo ne.

A kdo je pro změnu Nancy? Připusťme, že mluvčí nejsou hloupi: kdyby bylo v jejich kruzích mnoho osob se stejným jménem, asi by požadovali další upřesnění. Pokud by nepovažovali za moudré nechat mluvčího, aby se ve své povýšenosti trochu ztrapnil, pak by ona zavřená krabice měla být otevřena ihned.¹⁷

Přesto tu někteří se jménem *Nancy* zacházeli velmi rigidně, totiž my: já, kdo píšu, a vy, kdo tyto řádky čtete. My přece nevíme, kdo Nancy je (kromě toho, že je to dívka, která má slabost pro analytické filozofy – tedy případ zavřené krabice s nálepkou). Ale konců toho tolik ani vědět nechceme. Stačilo nám jen předpokládat, že je to dívka, o níž kdosi mluví v onom příkladu, a pokud by si chtěl někdo o této knize s někým příjemně podiskutovat, Nancy bude tou dívkou, na níž jsem vystavěl toto cvičení o smluvní referenci. Nikdo nebude moct popřít, že jsme na těchto stránkách odkazovali právě k ní.¹⁸

Kdo zemřel 5. května?

Otevírám zneklidňující vsuvku. Podle některých prý deskripce neslouží k fixaci reference. Viděli jsme, že není reference, která by v sobě nenesla nějaký popis. Jsou tu však případy, kdy se zdá, že reference je fixována jen prostřednictvím popisů nezávisle na jméně.

Manzoni napsal ódu nazvanou „5. květen“, která je podle toho, co jsme se o ní učili ve škole, věnována Napoleonově smrti. Když si ji ale znovu přečtete, zjistíte, že Napoleonovo jméno v ní není nikde zmíněno. Kdybychom museli ódu násilně (a bez ohledu na její uměleckou hodnotu) shrnout do makropropozic, řekli bychom, že mluvčí nám sděluje:

1. Osoba, o níž mluvím (a vyjadřuji vůči ní své city), už není na světě.
2. Tato osoba je charakterizována řadou vlastností: dotkl se vrcholů slávy, padl a znovu povstal; vykonal veliké skutky od Alp až po africké pobřeží, od Pyrenejského poloostrova po hranice mezi Francií a Německem; není jisté, zda jeho sláva byla skutečnou slávou, ale Bůh jej bezpochyby vyvolil, aby se stal významným zástupcem lidstva; zakusil vítězství, moc i vyhnanství (a hned dvakrát zažil triumf i porážku); může být považován za svědka dvou století; dlouho zamýšlel sepsat svoje paměti a pamatoval si minulé události; a tak dále.

Kdo neví, že óda byla napsána v roce 1821, a že tedy datum 5. května se implicitně vztahovalo ke konkrétnímu dni toho roku, a kdo neví, že toho dne zemřel Napoleon (toto datum se pak encyklopedicky, prostřednictvím antonomázie či metonymie stalo datem jeho smrti), k identifikaci označované osoby nemá k dispozici jiné instrukce než vágní popisy, jež nabízí Manzoni. Nechci se pouštět do studia světových dějin, ale jsem si celkem jist, že bychom našli další historickou osobnost, na niž bychom tyto popisy mohli snadno aplikovat. S trochou dobré vůle, a kdybychom některé výrazy brali metaforicky či s nadsázkou, by je někdo mohl vztáhnout na Nixona nebo na Fausta Coppiho.

To je velmi obtížný případ pro mnoho teorií reference, protože my víme, že dotýčný text odkazuje k Napoleonovi jen na základě složitého

vyjednávání (a na základě konvencí) o historických i intertextuálních okolnostech. Bez těchto dohod by text byl referenčně velmi neprůhledný.

Zkomplikuji to však. Předpokládejme, že by Manzoni (jenž našťástí takovým vtipálkem nebyl) sepsal ódu velmi podobnou scénce se sarchiaponem, v níž by stálo zhruba toto: „Oslavuji smrt Velikána. O něm pravím jen, že slávy žádné *nedošel*, *nepadl* ani *nepovstal*, ani dvakrát v prachu *nebyl*, ani dvakrát na vrcholku slávy, *nevykonal* žádné skutky od Alp až po egyptské pyramidy, od Manzanarresu po Rýn, vůbec *nebyl* svědkem dvou století, a vlastně, když to tak vezmeme, ani není mrtev.“

Jak bychom měli rozumět jeho referenci k této osobě (k níž evidentně stále odkazuje)? Prostě bychom mu to důvěřivě podepsali a čekali bychom, že nám o této osobě řekne víc. Byli bychom v nejistotě, jestli má v úmyslu mluvit o Césarovi, o Jindřichu IV., o svém sousedovi nebo o nějakém jiném individuu, které si zvolil mezi miliardami jedinců kdy obývajících naši planetu. Takový důvěřivý podpis by byl jakýmsi přijetím skutečně „měkké“ designace. Aby se interakce udržela při životě, připustili bychom, že mluví o někom, kdo se kdesi objevil, byl počat a narodil se s jistou genetickou výbavou, pravděpodobně ho jeho rodiče nebo někdo jiný nějak pokřtil, ale stále bychom (prozatím) nevěděli, kdo to je. A přece by designace nebyla tak úplně měkká: popis, který jsme vyslechli, by nás přiměl k tomu, abychom vyloučili alespoň Napoleona.

Že bych navrhl nemožnou komunikační interakci? Kdepak: podobné věci se dějí často, například když nám někdo řekne *včera jsem se na diskotéce seznámil s fantastickou holkou, nedokážeš si ani představit, jaká je!* A co my na to? Čekáme, jak to dopadne. Víme ale, že odkazuje k nějaké ženě, a ne k muži.

Nemožné předměty

Podle jedné z možných interpretací uvádí výrok o Nancy do hry *optativní possibilita* (či *futurabilia*). Výpovědi jako *budeme mít syna a dáme mu jméno Luigi* nebo *jsem si jistá, že v Hongkongu najdu muže svého života* jsou případy reference k *optativním possibilitám*. Podobně čekám, až

mi donesou brišky: ve chvíli, kdy jsem si je objednával, jsem chtěl cokoli, co bude *briška*, ale když přijde řeč na to, co pak v danou chvíli dorazí na stůl, budou to bezpochyby jedinečné *brišky*, které mám před sebou já. Jelikož jde o možné a optativní budoucí události, tato individua by také nemusela existovat; taková *possibilia* se nicméně mohou stát předmětem reference. Lze pak referovat také k *impossibilitám* nebo v každém případě k nepředstavitelným předmětům?

Rád bych se vyhnul tradičnímu kulatému čtverci nebo čtyřhrannému kruhu, který se mi jeví jako obecný předmět podobně jako *jednorozec* (nanejvýš by to mohlo být formální individuum, viz 3.7.7). Když ale řeknu *v roce 2005 bude objeveno nejvyšší možné prvočíslo*, nejenže referuji k nějakému *optativnímu possibilitu*, ale také k něčemu nepředstavitelnému.

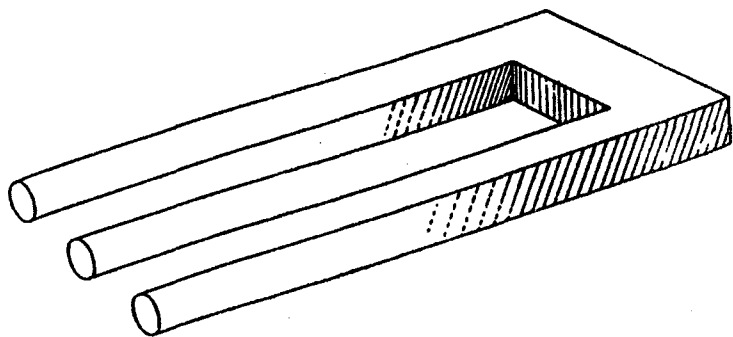
Všechny nemožné předměty jsou nepředstavitelné, ale ne všechny nepředstavitelné předměty jsou nemožné. Například naši představivost přesahuje neomezený vesmír, ale v principu není nemožný. Být však synem vlastního syna se jeví nejen jako něco nepředstavitelného, ale je to i nemožné (alespoň dokud budeme žít ve světě s otevřenými kauzálními vztahy, a ne s kauzálními smyčkami). Jak nemožné nepředstavitelné věci, tak možné nepředstavitelné věci však charakterizuje nemožnost vytvořit si o nich nějaký KT a JO (myslím, že pro možné nepředstavitelné věci by se dal navrhnout nějaký MO, ale netuším, jak by mohl vypadat).

Jelikož jsme řekli, že je možné odkazovat (na způsob hermeticky uzavřené krabice) i k předmětům, pro něž nemáme JO, a které tedy nebudeme schopni rozlišit, rozpoznat, nalézt ani interpretovat, zdá se zřejmé, že lze referovat i k nepředstavitelným předmětům. To, že mnoho sci-fi románů a filmů mluví o postavách, které cestují v čase a potkávají sebe sama jako malé děti nebo se stávají otcem sebe sama – a to, že dokážeme tyto příběhy sledovat (byť s mírným pocitem závratí) –, je důkazem toho, že je možné pojmenovat nepředstavitelné předměty, a tudíž k nim i referovat (neboť reference je způsob, jakým lze jazyk použít).¹⁹

V Eco (1990, 3.5.6 [v českém překladu *Meze interpretace*, kap. IV, 6, s. 85–89]) jsem ukázal, že můžeme tyto předměty nejen pojmenovávat, ale díky kognitivní iluzi můžeme mít i pocit, že si je lze představit. Podobně jako existují smyslové klamy, existují i kognitivní a referenční

klamy. Máme pocit, že můžeme k těmto předmětům nejen odkazovat, ale také takříkajíc pootevírat krabici, uvnitř které jsou ukryty, neboť když o nich uvažujeme *in toto*, nedokážeme si je představit, ale když je analyzujeme *po částech*, máme dojem, že *by mohly mít* nějakou formu, i když nejsme schopni ji popsat. Kromě toho když nám někdo dá součástky jízdniho kola, které jsou však posbírané z několika různých značek kol, takže nakonec žádné kolo dohromady nedáme, neznamená to přece, že kvůli tomu nerozpoznáme v jednotlivých součástkách (možné a optativní) rozebrané kolo.

Jedním z vizuálních příkladů nemožného možného světa je proslulý obrázek 5.1, který je archetypem mnoha vizuálních *impossibilití*.

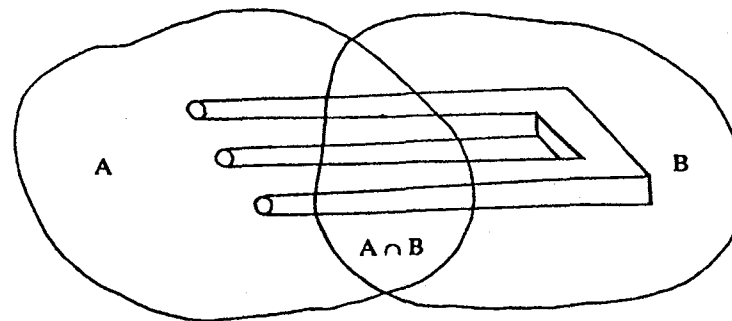
Obr. 5.1.

Na první pohled se zdá, že tento obrázek zachycuje nějaký „možný“ předmět, ale pokud budeme sledovat jednotlivé čáry po jejich vlastních prostorově orientovaných drahách, uvědomíme si, že něco takového nemůže existovat (alespoň ve světě, v němž žijeme). Přesto – a v tuto chvíli to právě dělám (nejen verbálně, ale i vizuálně) – můžu k tomu obrázku (který lze mimochodem najít v mnoha knihách o psychologii) referovat.²⁰

Nejen to. Můžu také nějaké osobě nebo počítači poskytnout instrukce k jeho sestrojení. Námitka, že takhle odkazujeme jen k výrazu (ke grafickému označujícímu), ne k předmětu, neobstojí. Jak už jsem řekl v Eco, 1994, s. 100 [v českém překladu *Šest procházek literárními lesy*, s. 110–111],

problém není představit si tento obrázek jako grafický výraz, protože ho můžeme snadno nakreslit, a tak není geometricky nemožný, alespoň z hlediska planimetrie. Problém vzniká, když se *nemůžeme vyhnout* tomu, abychom obrázek viděli jako dvourozměrný výraz trojrozměrného předmětu. Stačilo by jen, abychom přestali vnímat stínování jako grafický znak *zastupující* stín trojrozměrného předmětu, a obrázek bychom vnímali bez jakéhokoli úsilí. Jenže tomuto hypoikonickému efektu se nedokážeme vyhnout (viz diskusi o „náhradních podnětech“ v 6.7). A odkazujeme bezpochyby k „interpretovanému“ obrázku.

Presvědčivé vysvětlení této kognitivní iluze podává Merrell (1981, s. 181), který obrázek rozděluje do dvou oblastí tak, jak je to vidět na obr. 5.2.

Obr. 5.2.

Když budeme pozorovat izolovaně buď oblast A, nebo oblast B, obě se nám budou jevit jako možný trojrozměrný předmět. V oblasti A jednoduše uvidíme válce a v oblasti B rovnoběžnostěny. Oblast $A \cap B$ můžeme alternativně vidět buď jako součást A, nebo jako součást B (když se na ni zaměříme izolovaně, uvidíme jen rovnoběžné čáry). Podobně jsem v Eco (1990, 3.5.6 [v českém překladu *Meze interpretace*, kap. IV, 6, s. 85–89]) ukázal, že i nemyslitelná situace, jako je ta, v níž se nějaký X_1 setkává se sebou samým, jen o něco mladším X_2 , je udržitelná (díky kognitivní iluzi), když koherentně přisoudíme hledisko vždy jedné a téže entitě (buď vždycky X_1 , anebo stále X_2). Kromě toho uvidíme v 6.10, že můžeme velmi dobře předpokládat, že máme na ukazováčku třetí oko,

s kterým bychom si mohli vidět za krk nebo prohledávat zrakem místa nepřístupná našim normálními očima. Na nemyslitelné narazíme ve chvíli, kdy si představíme, co by se asi stalo, kdybychom tímto třetím okem namířili na vlastní tvář. Viděli bychom ukazováček našima dvěma očima, anebo naše dvě oči tímto ukazováčkem? Opět tedy buď jdeme po jednotlivých oblastech, na které se soustředíme (představili bychom si, že střídavě zavíráme obě oči a třetí oko na ukazováčku), anebo upadneme do naprostého imaginativního zmatku.

Mám tedy za to, že když odkazujeme k nepředstavitelným entitám, postupujeme, jako bychom u zavřené krabice střídavě pootevírali – a jen na pár milimetrů – jednu či druhou stranu víka. Při každém pokusu bychom zahlédli něco představitelného, snažili bychom se pospojovat různá hlediska a připustili bychom, že v krabici je cosi, co je pro nás svými vlastnostmi nejasné či nekoherentní. Ale jen proto bychom k tomu odkazovat nepřestali.

Identita lodi Vasa

Ve prospěch smluvního pojetí pragmatické reference hovoří i ctihodný příklad Théseovy lodi, který problematizuje otázku identity i jakoukoli možnost rigidní designace. Problém je to známý a také se jím zabývali mnozí, od Hobbese po současnost, ale jelikož o Théseově lodi víme velmi málo, pohovoříme pro jednoduchost o lodi jiné – o Vase.

Tak tedy v roce 1625 ve Stockholmu (přesněji v loděnici ve Skeppsgården) se rozhodne o tom, že se postaví impozantní bitevní loď, jež se má stát královským korábem švédské flotily: loď zkonstruovaná z tisíce dubů, se 64 kanony velké ráže, více než třicetimetrovými stěžni, stovkami malovaných a pozlacených soch. Jednoho nedělního rána, 10. srpna 1628, je loď za nadšeného jásotu davu spuštěna na vodu. Avšak jak stojí v jednom dopise adresovaném Královské radě, „jakmile vyplula z přístavu a přiblížila se k Tegelviken, nabrala vítr a počala se naklánět, pak se ale znovu narovнала; když se však dostala k Beckholmen, zcela se naklonila na bok, dělovými otvory

do ní vtrhla voda a loď se pomalu se všemi svými plachtami a vlajkami potopila“.

Velmi smutný příběh. Neptejme se, proč šla Vasa ke dnu, ani se nepokoušejme sledovat historii početných pokusů loď vyzvednout. Faktem zůstává, že nakonec byla skutečně vyzvednuta a dnes si ji můžeme s jistým dojetím prohlédnout ve stejnojmenném muzeu ve Stockholmu (z muzejních katalogů jsem také získal všechny pravdivé informace, které tu uvádím). Loď jsem mimochodem i sám viděl, je samozřejmě trochu poškozená, některé části chybí, ale vím, že to, co jsem viděl, je opravdu Vasa, která se potopila onoho rána roku 1628.

Představme si teď, že se Vasa v den, kdy byla spuštěna na vodu, nepotopila, ale naopak se šťastně plavila po mnoha mořích. Jak tomu u lodí bývá, zvláště když prošly mnoha vlnobitími a bouřemi, různé její části musely být časem vyměněny, jednou část trupu, jednou část stěžňů, pak těsnění, často děla, a tak dále až po chvíli, kdy by dnes vystavená Vasa neměla už žádný prvek původní Vasy. Řekli bychom, že jde o jednu a touž Vasu, jinak řečeno designovali bychom rigidně jako Vasu to, co už nemá žádný materiální prvek předmětu, který byl pokřtěn jako takový?

Jedno z kritérií, na základě kterých lze odpovědět kladně, je to, že byly splněny tři podmínky: nahrazování jednotlivých částí muselo probíhat *postupně*, a ne naráz, tak, aby se nepřerušil řetěz percepčních zkušeností, nahrazované části musejí být tvarově identické s původními. Pak bychom dnešní Vasu považovali za identickou s původní lodí, protože bychom brali jako rozhodující parametry (i) *postupnou kontinuitu*, (ii) *nepřerušenou legální platnost* a (iii) *tvar*.²¹

Postupná kontinuita a legální platnost jsou jediné podmínky, díky nimž jsem považován za téhož jedince, narozeného v roce 1932. Kdybychom chtěli detailně rozebírat skladbu buněk, Bůh ví, co se od narození po dnešek změnilo. Ale tyto změny byly postupné a matrika mě stále definuje jako totéž individuum (v šesti, deseti, dvaceti i šedesáti letech).

Byl bych na rozpacích, kdybych měl říci, jaký je můj „tvar“ (kdo mě nezná odjakživa, stěží by mě poznal na fotografii z padesátých let), ale

pokud jde o Vasu, můžeme být klidnější, podobně jako tomu bylo v případě Bachovy druhé suity pro violoncello (viz 3.7.7), v níž poznáváme tutéž skladbu, i když ji hrají různí interpreti, a dokonce i v přepisu pro zobcovou flétnu.

Dnešní Vasa by tedy byla identickou s tou dřívější nejen proto, že takové bylo po čtyři století její jméno, ale také proto, že – ať už prošla jakoukoli materiální změnou – zachovává tvar původní lodi Vasa.

Pro koho by však byla identická? Jistě pro historika mořeplavby, jenž by chtěl studovat, jak vypadaly lodě v 17. století. Byla by však touž lodí pro účastníky konference o fyzice materiálů, které by zajímalo, jak dřevo a kov reagovaly v průběhu času na nepřízeň počasí? Takoví vědci by nevěděli, co si se současnou Vasou počít, a prohlásili by, že nejde o jednu a touž loď.

Vyjmenuji tu (aniž bych aspiroval na vyčerpávající typologii) řadu případů, v nichž přisouzení identity (nebo autenticity) závisí na různých parametrech, o kterých se případ od případu může vyjednávat nebo se vyjednává.

1. Opatství Saint Guinness bylo postaveno ve 12. století. Pečliví mniši je den po dni opravovali a nahrazovali kameny a spoje podle toho, jak postupně podléhaly zubu času, takže opatství, jak je známe dnes, nemá s původní stavbou z hlediska materiálů nic společného, avšak z architektonického hlediska je identické. Pokud dáme přednost kritériu formální identity před materiální identitou a zavedeme ještě kritérium „homolokality“ (dnešní opatství je přesně na místě původního opatství), pak i z hlediska turistického máme tendenci prohlásit, že jde o jedno a totéž opatství.
2. Z opatství Saint-Pouilly Fouissé, jež nikdy nebylo opravováno, se zachovala jen postranní zeď a zbytky transeptu. Proč je považujeme za původní? Nestačí jen říci, že za původní nepovažujeme celé opatství, ale jen jeho trosky? Blízko Paříže navštěvují turisté proslulé opatství Port Royal, přestože zmíněné opatství tam už není, není tam vůbec nic, ani žádné trosky: zůstalo jen místo. Jde o místo, na němž původně cosi stálo, a teď je to pryč. Co je tedy v Port Royal původního?

3. William Randolph Hearst v touze uskutečnit svůj sen o dokonalém sídle objeví v Evropě opatství v Cognacu, jež od té doby, kdy bylo postaveno, zůstalo zcela netknuto, zakoupí je, nechá je rozebrat kamen po kameni, ty jeden po druhém očíslovuje, a dá je znovu postavit v San Simeonu v Kalifornii. Jde o totéž opatství? V Hearstových očích určitě ano, podle některých pohoršených evropských kritiků a archeologů určitě ne. Ti nedávají přednost kritériu materiální a formální identity, ale homolokality. Měli by tedy říci, že Port Royal (který už neexistuje) je „původnější“ než Cognac (který sice existuje, ale na nesprávném místě)?
4. Stavby v egyptském Údolí králů ohrožuje nový projekt vodní nádrže. UNESCO dá stavby kámen po kameni rozebrat a postaví je v jiném údolí. Půjde o tytéž stavby? UNESCO říká, že ano, protože podstatná je forma a identita materiálu, ale ti, kdo zpochybňují autenticitu Hearstovy rekonstrukce, by měli odpovědět negativně. Proč by se ale případy (3) a (4) měly lišit? Proč si myslíme, že UNESCO má morální a vědecké právo udělat to, co Hearst udělal z libovůle a pro vlastní prospěch?
5. Parthenon v Nashvillu (Tennessee) byl pečlivě postaven tak, aby přesně kopíroval formální strukturu původního Parthenonu, dokonce se říká (nevím, nakolik je to pravda), že po válce se experti, kteří měli částí athénskému Parthenonu rekonstruovat, jeli pro srovnání podívat na Parthenon nashvillský. Mimoto je Parthenon v Nashvillu barevný, stejně jako měl být i ten původní. A přece by ho nikdo za původní nepovažoval, přestože je formálně identický, jednoduše proto, že kameny nejsou tytéž, stojí na jiném místě (kromě toho je v nížině, netyčí se na akropoli), a hlavně proto, že ten původní stále existuje.
6. Polsko (jako politická entita) je jedna z nejvíce zkoušených zemí v celých dějinách: stačí se podívat do historického atlasu, abychom zjistili, jak se jeho hranice v průběhu století zužovaly či rozšiřovaly a jak v jistou chvíli z mapy téměř zmizelo. K čemu tedy jméno *Polsko* odkazuje? To závisí na historickém kontextu, v němž je použijeme. Je výrok *Białystok patří Polsku* pravdivý, nebo nepravdivý? Záleží na tom, kdy je tento výrok vysloven.²²

O Achabově druhé noze

Myslím, že ve světle smluvní teorie reference lze vyřešit i letitý problém reference k fiktivní postavám, jako je Sherlock Holmes nebo Pinocchio. Pokud zastáváme silnou ontologickou verzi reference (a odkazujeme k nějakému oku jakési božské mysli), mohou se o fiktivních postavách rozpoutat všechny ty diskuse, které zaplavily desítky a stovky knih.²³ Jestliže ale přijmeme slabší ontologickou verzi (interní realismus, odkaz k jakémusi oku Společenství), debata bude o něco méně dramatická, protože budeme referovat k Hamletovi pokaždé, když připustíme, že jde o postavu popisovanou v Shakespearově možném světě, které všechny encyklopedie připisují některé vlastnosti, a jiné ne, podobně jako se všechny encyklopedie shodují v tom, že voda je H₂O.

Zajímavou otázkou není, zda fiktivní postavy existují stejným způsobem, jakým existují reálné osoby: v takovém případě zní odpověď „ne“, a to i kdybychom přijali Lewisův (1973, s. 85) realismus, podle něhož jsou možné světy stejně reálné jako ten, ve kterém právě žijeme. Zajímavý problém je spíš to, proč můžeme k fiktivním postavám odkazovat úplně stejně, jako odkazujeme k reálným, takže si velmi dobře rozumíme, když řekneme jak to, že Napoleon byl manžel Josefíny, tak to, že Odysseus byl manžel Penelopé. A funguje to proto, že encyklopedie shodně připisují Josefíně tu vlastnost, že se podruhé vdala za Napoleona, a Penelopé tu, že její muž byl Odysseus.

Bylo již řečeno, že fiktivní světy jsou vždycky světy malé, neboť nepředstavují maximální a kompletní stav věcí (srov. Pavel, 1986; Doležel, 1988, s. 233 a nasl.; Eco, 1990, 3.5 [v českém překladu *Meze interpretace*, kap. IV]). V tomto smyslu jsou malé světy *parazitní*, protože když nejsou specifikovány alternativní vlastnosti, počítáme s tím, že platí vlastnosti reálného světa. V *Bílé velrybě* není explicitně řečeno, že všichni námořníci Pequodu mají dvě nohy, ale čtenář tuto vlastnost bude brát jako implicitní, neboť námořníci jsou lidské bytosti. Příběh naopak zdůrazňuje, že Achab má nohu jen jednu – a kromě toho, pokud se dobře pamatují, neříká, která to je, a nechává to na naší představivosti, protože taková informace není pro příběh relevantní.

Jakmile však jednou přijmeme závazek, který na sebe bereme, když se začteme do nějakého vyprávění, jsme nejen autorizováni, ale také – chceme-li – vybízeni k tomu, abychom prováděli inferenci jak na základě toho, co je vypravováno, tak i toho, co se předpokládá. V zásadě bychom mohli dělat totéž jak s výrokiem, který odkazuje ke skutečným událostem, tak i s nějakou románovou výpovědí. Máme-li *Julius Caesar byl zavražděn v Senátu v Římě na březnové idy roku 44 př. Kr.*, můžeme z toho vyvodit, v jakém roce *ab urbe condita* k události došlo (museli bychom se pak ještě rozhodnout, zda se odvoláváme na Catonovu, anebo Varronovu dataci); máme-li *d'Artagnan dorazil do města Meung na asi čtrnáctileté žluté herce první pondělí měsíce dubna roku 1625*, mohli bychom z nějakého univerzálního kalendáře zjistit, že první pondělí toho měsíce bylo 7. dubna.

Jestliže však může být zajímavé vědět, v kterém roce *ab urbe condita* Caesar zemřel, není nijak narativně zajímavé vědět, že d'Artagnan přijel do města Meung 7. dubna. Je zajímavé konstatovat, že Hamlet nebyl ženatý, protože tento fakt může mít jistý význam pro pochopení jeho psychologie a jeho vztahu s Ofélií. Na konci 35. kapitoly Stendhalova románu *Červený a černý* se vypráví, jak se Julien Sorel pokusí zabít paní de Rênal, a uzavírá to slovy: „Il tira sur elle un coup de pistolet et la manqua; il tira un second coup, elle tomba.“ [Vystřelil po ní, ale nezasáhl ji. Vystřelil podruhé; paní de Rênal klesla na zem].²⁴ Má smysl ptát se, kam letěla první kulka?

Jak už jsem to formuloval v Eco (1979), literární postavy mají různé typy vlastností.

- a) Jsou tu především ty vlastnosti, které nejsou v textu explicitně uvedeny, ale které musíme předpokládat v tom smyslu, že je nelze popřít: u nějaké postavy může chybět popis vlasů, ale proto z toho čtenář nebude ještě usuzovat, že postava je plešatá. To, že takové vlastnosti nemohou být negovány, vidíme v procesech intersémiotického překladu: kdyby se ve filmové adaptaci Julien Sorel šel pokusit o sebevraždu bez bot (o nichž v románu nepadne zmínka), bylo by to dost podivné.
- b) Pak tu jsou vlastnosti, které jsem nazýval S-nezbytné, jako je vlastnost navazovat v možném fiktivním světě vzájemně definované vztahy

s ostatními postavami. V narativním světě *Paní Bovaryové* lze Emu identifikovat pouze jako Karlovu ženu, a Karel je naopak identifikován jako *nováček*, kterého vypravěč popisuje na začátku románu; jakýkoli jiný fikční svět, v němž by paní Bovaryová byla Homaisovou ženou, by byl světem odlišným, světem s jinými lidmi (jinými slovy bychom už nemluvili o Flaubertově románu, ale o nějaké jeho parodii či *remaku*).

- c) Jako zvlášť evidentní jsou pociťované vlastnosti, které jsou explicitně připisovány postavám během vyprávění, jako to, že postava udělala to či ono, že je to žena nebo muž, že je mladá nebo stará. Tyto vlastnosti nemají všechny stejnou narativní hodnotu: některé jsou zvlášť relevantní pro účely příběhu (např. to, že Julien vystřelil na paní de Rênal), jiné o něco méně (to, že vystřelil, zrovna když měla paní skloněnou hlavu v modlitbě, a to, že vystřelil dvakrát, a ne jen jednou). Můžeme tak rozlišit vlastnosti *esenciální* a *akcidentální*.
- d) A nakonec jsou tu vlastnosti, které čtenář z příběhu inferuje a které jsou občas klíčové pro interpretaci textu. Při této inferenci se obvykle akcidentální vlastnosti stávají esenciálními: například z toho, že Julien při prvním výstřelu mine svůj cíl, lze vyvodit, že v tu chvíli byl velmi rozrušený (a také o pár řádek výš se píše, že se mu klepala ruka), a to mění povahu jeho činu, který se už nejeví jako něco, k čemu byl chladnokrevně odhodlán, ale jako výsledek rozvratného záchvatu vášně. Zůstaneme-li ještě u Stendhala, kritika diskutuje o tom, zda byl v *Armance* Octave de Malivert opravdu impotentní, když to text neříká zcela otevřeně.²⁵

Obvykle však, když odkazujeme k fiktivním postavám, děláme to na základě vlastností, které encyklopedie běžně registrují, a encyklopedie zaznamenávají přednostně vlastnosti typu b) a c), protože to jsou vlastnosti, o kterých se texty výslovně zmiňují, a ne ty, které je třeba předpokládat nebo hypoteticky inferovat. Mluvit o explicitně vyjádřených vlastnostech znamená pojímat nějaký text románu jako partituru: podobně jako ta předepisuje tón, trvání a často i barvu, tak i vyprávění stanovuje S-vlastnosti a esenciální vlastnosti postav. Skutečnost, že vyprávění předpokládá i akcidentální vlastnosti (z velké části nestálé, takže jejich ne-

přítomnost nesmaže identitu postavy), by se mohla podobat tomu, jak k identifikaci hudební skladby není zcela nezbytné respektovat například rozdíly mezi „forte“ a „fortissimo“, a danou melodií rozpoznáme, i když není provedena „con brio“, jak předepisuje notový zápis.

Uvádím analogii s hudební partiturou, protože mám v úmyslu vrátit se k diskusi (viz 3.7.7) o *formálních individuích*. Považoval jsem za formální individua jak hudební skladbu, tak i obraz nebo román. Teď přicházím s návrhem, že k fiktivní postavě (do té míry, v jaké ji lze intersubjektivně a encyklopedicky identifikovat díky S-nutným a esenciálním vlastnostem, které jí text přisoudil) můžeme referovat tak, jako referujeme k Bachově *Druhé suitě pro violoncello*. Řekli jsme, že (bez ohledu na praktické a teoretické obtíže, které bychom měli, kdybychom ji chtěli rozpoznat na základě několika málo not) kdokoli hovoří o SV2, má v úmyslu odkazovat k onomu formálnímu individuu, které – vzhledem k nemožnosti zjistit, jaká byla přesně Bachova hudební myšlenka, když skladbu skládal – reprezentuje jeho partitura nebo provedení považované za věrné a bezchybné.

V tomto smyslu je fiktivní postava formální individuum, k němuž lze správně odkazovat, pokud mu přisoudíme všechny vlastnosti, které originální text explicitně vyjadřuje; a proto lze stanovit, že kdokoli by tvrdil, že Hamlet se oženil s Ofélií nebo že Sherlock Holmes byl Němec, pronášel by nepravdivé tvrzení (anebo by odkazoval k nějakým jiným individuí, která mají shodou okolností totožné jméno).

To, co jsem řekl, se však hodí na fiktivní postavy, o nichž hovoří nějaké konkrétní dílo, které je jejich partiturou. Co však můžeme říci o bájných nebo legendárních postavách, které cestují napříč různými díly a občas při tom vykonávají jiné skutky nebo které jen přežívají v mytologické představivosti, aniž by byly zakotveny v konkrétních dílech? Typickým příkladem je Červená Karkulka, kde existuje nespočet variací mezi lidovou tradicí a literárními verzemi, a ty se týkají i okrajových detailů (srov. Pisanty, 1993, s. 4). Držme se jen základního rozdílu mezi verzí Perraultovou a bratří Grimmů: v první příběh končí, když vlk poté, co sežere babičku, sežere i Karkulku, a závěr patří morálnímu ponaučení adresovanému neopatrným a toulavým dívkám; v té druhé naopak vejde myslivec, zvířeti

rozpáře břicho a zachrání jak Karkulku, tak babičku. Ke komu referujeme, když hovoříme o Červené Karkulce? K dívce, která zahyne, anebo k dívce, která vyskočí z vlkova břicha?

Myslím, že jsou tu dvě možnosti. Když bude někdo mluvit o Karkulčině zmrtvýchvstání (reference k partituře-Grimm) a posluchač bude mít naopak na mysli partituru-Perrault, bude vyžadovat nějaké dodatečné vysvětlení; začne se o tom vyjednávat, dokud nebude ohledně referenční partitury nalezena shoda. Anebo oba mluvčí budou mít na mysli „lidovou“ verzi, která se nakonec prosadila: je méně složitá než ostatní psané varianty a koluje v dané kultuře jako základní a minimální *fabule*. Tato *fabule* je v zásadě shodná s verzí bratří Grimmů a k této lidové partituře také obvykle odkazujeme (Karkulka jde do lesa, potká vlka, vlk sežere babičku, převlékne se za ni, sežere Karkulku, myslivce obě zachrání) a necháváme stranou detaily, které jsou relevantní pro některé psané verze (např. to, zda se Karkulka svlékne a ulehne do postele k domnělé babičce) nebo jsou zcela okrajové (např. to, zda Karkulka nese babičce buchty a víno, nebo buchty a máslo). Na tomto lidovém základě tedy referujeme ke Karkulce smluvně definovaným způsobem nezávisle na tom, zda babičce nese víno, anebo máslo.

Podobně se také stává, že určité románové postavy se natolik proslaví, že vstoupí – jak se říká – do kolektivního imaginária a jako základní *fabule* jsou pak známy i těm, kdo nikdy nečetli dílo, v němž se objevují poprvé. Typický se mi zdá případ Tří Mušketýrů. Jen ten, kdo Dumasovu knihu četl, ví, že v jistou chvíli budou mušketýři čtyři, a je pak dovoleno referovat k d'Artagnanovi a pravdivě tvrdit, kdy a jak získává mušketýrský kabátec. Obvykle ale odkazujeme ke třem mušketýrům jako k základní *fabuli* (jsou odvážní, bojují s gardisty kardinála Richelieu, konají znamenité skutky na záchranu královniných diamantů, atd.). V této minimální *fabuli* se nedělá velký rozdíl mezi činy, které konají ve *Třech Mušketýrech*, a těmi, které se vyskytují ve *Třech mušketýrech po dvaceti letech* (a řekl bych, že lidová *fabule* netuší, co se pak odehrává v méně proslulých *Třech Mušketýrech ještě po deseti letech aneb Vikomt de Bragelonne* – důkazem budiž skutečnost, že nekonečná řada zjednodušených filmových verzí nebere tuto knihu v potaz). A v tomto smyslu

také poznáváme d'Artagnana nebo Porthose i ve filmových adaptacích, v nichž se dějou i věci, které v Dumasových knihách nenajdeme, a vůbec tím nejsme pohoršeni, jako kdyby nám někdo řekl, že Paní Bovaryová se s Charlesem rozvedla a žila pak šťastně až do smrti.

Ve všech těchto případech musíme vyjednávat o referenční partituře (konkrétní dílo, anebo *fabule* uložená v kolektivním imagináriu), a pak reference probíhá jednoznačně. A tak je možné někdy během nějakých *trivia games* zaslechnout i námitky jako: „Hele, dcera Milady, o které mluvíš, je jen ve filmu! Ve *Třech mušketýrech po dvaceti letech* má Milady syna!“

V takových případech se tedy vyjednává o možném světě, o němž bude řeč. A to, že se někdy neshodneme, závisí na počtu možných světů, které jsou ve hře, a ne na tom, že by v precizně vyjednaném možném světě nebylo možné referenci fixovat.²⁶

„Ich liebe Dich“

Kdo tvrdí, že zájmeno první osoby singuláru je totožné s tím, kdo mluví – bez zprostředkované dohody o obsahu –, měl by vysvětlit, co se stane, když nějaký cizinec, jehož jazyk neznáme, řekne *Ich liebe Dich*. Námitka, že v tomhle případě nejde o neúspěšnou referenci, ale jednoduše o jazykovou neznalost, je sebedestruktivní: vždyť také chci říci, že abych porozuměl referenci, musím znát nejen význam slovesa *lieben*, ale také význam obou zájmen – jinak takové vyznání lásky skončí jako akt nezaplněné reference (a nikdy nebylo adjektivum tak výstižné).

Začali jsme tím, že jsme brali jako evidentní a implicitní fakt to, že abychom mohli používat slov při referenčních aktech, je třeba předem znát jejich význam. Postupně jsme si alespoň z části všimli pak toho, že lze chápat referenční akty i bez znalosti významu daného termínu. Potom jsme došli k závěru, že neexistují zavřené krabice, které by nenesly alespoň nějakou nálepku, že význam se projevuje úplně všude a že koneckonců proto, abychom mohli realizovat úspěšnou referenci, je nejprve zapotřebí dohodnout se na významech slov, a teprve v tu chvíli

můžeme nadále vyjednávat o individu, k němuž hodláme referovat. Uzavřeme naši diskusi několika poznámkami o tom, jakou důležitost mají JO i následná vyjednávání také pro ony výrazy, které takřikajíc ožívají, nabývají smyslu, jen když jsou přímo napojeny na individuum – a které když se od něho odpojí, vypadají, jako by poletovaly v husté mlze beze smyslu.

Jsem vždycky v rozpacích, když někdo tvrdí, že indexní výrazy (ty, které jsou obvykle doprovázeny nějakým gestem, jako je *tenhle* nebo *tamto*), deiktické výrazy (týkající se v daném kontextu mluvčího a jeho časoprostorového umístění, jako jsou *včera*, *teď*, *za chvíli*, *nedaleko odsud*), nemluvě o zájmenech, designují přímo, bez jakéhokoli příspěvu jejich potenciálního významu. V Eco (1975, 2.11.5) jsem se pokoušel ukázat, jak i tento typ znaků, aby mohl být použit při referenci, musí být pochopen ve svém významu, ale stále se setkávám s lidmi, kteří to popírají jednoduše proto, že instrukce k pochopení, jak používat slovo *kočka* k referenci ke kočkám, se liší od instrukcí k pochopení, jak se používá *já* nebo *tento* k referenci k tomu, kdo výpověď pronáší, nebo k věci, na niž se ukazuje prstem. Je určitě pravda, že to, co jsem nazval JO nějakého termínu, může nabízet velmi odlišné instrukce k identifikaci referentu slova *kočka* nebo *bratranec*. Avšak říci, že takové instrukce mají odlišný formát, ještě neznamená, že tu žádné instrukce nejsou.²⁷

Podívejme se na příklad těchto dvou výpovědí (převzatých z Bertucelli Papi, 1993, s. 197): (i) *Alice è partita ieri e Silvia tre giorni fa* [Alice odjela včera a Sylvie před třemi dny] a (ii) *Alice è partita ieri e Silvia due giorni prima* [Alice odjela včera a Sylvie dva dny předtím]. Budeme-li předpokládat, že tyto věty jsou vyslovovány v sobotu, v obou případech to bude znamenat, že Alice odjela v pátek a Sylvie ve středu. Avšak v (i) výraz *fa* [před] se vztahuje k momentu výpovědi (sobota), zatímco v (ii) je adverbium *prima* [předtím] ukotveno v časovém bodě, který je obsažen v samotné výpovědi (včera). Kdybychom ve výpovědi (ii) zaměnili *fa* a *prima*, den Sylviina odjezdu by byl čtvrtek. Autorka tvrdí, že *fa* je tedy „inherentně deiktické“, zatímco *prima* mění svou hodnotu podle časového referenčního bodu, k němuž se váže. V každém případě je vidět, že užití obou výrazů k označování konkrétního dne závisí na složi-

tých pravidlech textuální lingvistiky, a nevidím důvod, proč by soubor těchto pravidel nemohl být pojímán jako obsah příslušných výrazů – pokud JO nemíníme jednoduchou definici, ale také – a někdy jen výlučně – složitý soubor instrukcí k identifikaci referentu.²⁸

Bylo řečeno, že instrukce „*Já* označuje toho, kdo pronáší výpověď“ je instrukcí dostatečnou k identifikaci referentu, vzhledem k tomu, že referent se mění podle kontextu a okolností, a proto takový návod nepředstavuje obsah zájmena *Já*. Zase se tu však směšují instrukce k identifikaci referentu se způsobem, jakým se reference fixuje. Instrukce k identifikaci referentu *Já* je stejně generická jako instrukce k identifikaci referentu slova *mluvčí* (slovo, které identifikuje různé osoby v závislosti na komunikační situaci), slova *vrah* (neboť *Caesarův vrah* i *Kennedyho vrah* odkazují k dvěma různým osobám), a dokonce i slova *kočka* (instrukce k identifikaci koček nejsou určitě dostatečné k tomu, abychom mohli fixovat referenci u výpovědi *kočka, kterou jsem včera daroval Luigimu*). Poskytnout za rozdílných okolností instrukce k identifikaci možného referentu nějakého obecného termínu není totéž jako rozhodnout, jak na základě pragmatického vyjednávání fixovat referenci, když odkazujeme k individuum.

Putnam (1981, kap. 2) říká, že zájmeno jako *Já* nemá extenzi, ale *extenzionální funkci*, která bude určovat extenzi podle kontextu. Souhlasil bych s tím, že lze tuto funkci považovat za součást JO zájmena, a mohli bychom připustit, že jde o instrukci k identifikaci referentu, kterou použijeme v referenčním aktu. Putnam také říká, že nechce tuto extenzionální funkci (která by byla jakousi carnapovskou intenzí) považovat za význam. Tady se však (a odkazují k diskusi v 3.3.2, kde jsem hovořil o obtížích, které s sebou občas nese termín „význam“) jednoduše chce říci, že na jedné straně je toto pravidlo abstraktní funkcí a na straně druhé že zcela nevyčerpává to, co obvykle míníme významem slova, v tom smyslu, že jak *krychle*, tak *pravidelný šestistěn* – tvrdí Putnam – mají tutéž intenzi a tutéž extenzi v každém možném světě, ale zachovávají si rozdílný význam.

Součástí JO zájmena je opravdu instrukce k identifikaci referentu (jakožto schopnost konkrétně aplikovat extenzionální funkci), a přece se

tím jeho význam nevyčerpává. Uvedu pár příkladů, které podle mě ženou vodu na můj smluvní mlýn.

Dejme tomu, že mi někdo řekne *je mi líto, ale my dnes nemůžeme přijít*. Kdyby význam zájmena *my* byl zcela totožný s instrukcí k identifikaci referentu, měli bychom před sebou velký problém, protože taková instrukce by nás nutila identifikovat skupinu autorů této výpovědi, ale vidíme před sebou jen jednoho jediného člověka. Disponujeme však i pragmatickým pravidlem, podle něhož může někdo hovořit ve jménu celé skupiny, jíž bude jakýmsi mluvčím. A tak začneme hledat v kontextu dialogu, jestli nepadla předtím zmínka o nějaké takové skupině, zjistíme pak, že mluvčí byl pozván na večeři s celou svou rodinou, a tak pochopíme, že zájmeno *my* odkazuje ke členům jeho rodiny.

Jsou tu však i pravidla sémanticko-pragmatická. Např. pravidlo plurálu *majestatis*. V takovém případě víme, že jedinec má ústavní právo používat osobní zájmeno první osoby plurálu namísto singuláru. I když tohle víme, vstupují do hry další prvky vyjednávání. Když nějaký panovník řekne *dnes se cítíme velmi unaveni*, víme hned, že používá tento plurál tak, jak mu velí etiketa, a že *my* odkazuje k jeho vlastní osobě a výpověď vyjadřuje nějaký jeho vnitřní stav. Jestliže ale tentýž panovník pronese *udělujeme vám Řád zlatého rouna* nebo *dnes vyhlašujeme válku Ruritánii*, vyjadřuje tím to, co se ve chvíli, kdy je výpověď pronesena, stává všeobecnou vůlí všech, pokud jí to do té doby nebylo. Takže jistým způsobem ono *my* referuje (chtě nechtě) i k poddaným, kteří panovníka poslouchají. Posluchači tedy referenci zájmena fixují pokaždé jiným způsobem podle kontextu.

Teď předpokládejme, že nějaký vědec napíše: *my nemůžeme rozumně tvrdit, že by ozónová díra měla prokazatelné dopady na klima planety*. Ke komu odkazuje *my*? Nikoli k členům rodiny, ani k žádným poddaným, které nemá. Nicméně ideální slovník by měl k významu slova *my* poskytnout i kontextuální selekci: „Lze je chápat jako plurál *auctoritatis*, díky němuž jediný mluvčí vystupuje jako mluvčí vědecké komunity, korektního myšlení a zdravého rozumu.“ V tuto chvíli pak můžeme identifikovat referent několika způsoby: (i) existuje jakási první interpretace, kterou bych definoval jako „rétoricky vstřícnou“, prostřednic-

tvím které rozpoznáváme jazykový úzus jako čistě stylistický prostředek a spojíme ono *my* s pisatelem (přeložíme si *my* jako *já*, jako by se pisatel vyjadřoval v jiném jazyce); (ii) pak je tu interpretace „důvěrná“ a spojujeme zájmeno s vědeckým společenstvím (to, co nám pisatel sděluje, je pravda pravdoucí); (iii) a nakonec je tu interpretace „přesvědčující“, díky níž se cítíme do výpovědi vtaženi a máme za to, že ve skutečnosti i *my*, kdo výrok čteme, máme povinnost zařadit se mezi ty, kdo vyjádřené tvrzení sdílejí.

A nakonec existuje i interpretace v rovině textuální sémiotiky (k níž nemá přístup jakýkoli posluchač), díky které uvažujeme o tom, co pisatel – tím, že použil plurál *auctoritatis* – chtěl o sobě sdělit: nejenže pronesl explicitní tvrzení o nějakém fyzikálním jevu, ale zároveň implicitně vystupoval jako subjekt, který má právo hovořit i za nás nebo ve jménu vyšší vědecké autority. Domnívám se, že tato interpretace by neměla mít nic společného s fenoménem reference: stále totiž referujeme k autorovi daného textu, i když ho teď vidíme v jiném psychologickém světle. Přesto nelze popřít, že jisté zaujetí vůči pisateli (chce nás přesvědčit a zaštiťuje se autoritou, na niž nemá právo) může ovlivnit způsob, jakým ono *my* referenčně interpretujeme. Můžeme si myslet, že neměl v úmyslu použít stylistický prostředek, aby jím vyjádřil *já*, ale že určitě chtěl, abychom pochopili, že měl v úmyslu referovat k vědeckému společenství. Toto interpretační rozhodnutí by mělo vliv na pravdivostní soud týkající se výroku, který pronesl. Jestliže jsme přesvědčeni o tom, že ve skutečnosti ozónová díra klima planety ovlivňuje a že to také tvrdí každý věrohodný vědec, pak pokud mluvčí chtěl říci *já*, řekl něco nepravdivého; jestliže měl v úmyslu říci *my*, vyslovil něco nepravdivého ohledně stanoviska, které už vědecké společenství vyjádřilo – anebo nás chtěl takový mluvčí dokonce oklamat hned dvakrát.

Ať je stanovena jakákoli interpretace, mění se nejen smysl výpovědi, ale i lexikální obsah onoho *my*, které tedy nelze zredukovat na pouhou instrukci k identifikaci referentu. Bez první pokusné aplikace této instrukce by nebylo možné se rozhodnout, že je zapotřebí interpretovat zájmeno jako plurál *auctoritatis*; avšak bez znalosti onoho obsahového

aspektu by ani nebylo možné tuto instrukci aplikovat, a to ani v jednom z výše uvedených významů.

Připomeňme mimochodem i druhou osobu plurálu osobních a přivlastňovacích zájmen, když ji používáme při zdvořilostním oslovení jednotlivce (*voi, vous, vy – vostro, votre, vòtre, váš*), nebo také třetí osobu (*lei, Sie, usted*). V těchto případech musíme vědět, že zájmena mohou mít i tento význam, jinak by se reference nezdařila. V italštině existuje jedna historka, která vypráví o jistém panu Verdim, jenž požádá svého zaměstnance pana Rossiho, aby diskrétně sledoval jiného zaměstnance, pana Bianchiho, který každý den odchází ve čtyři z práce a vrací se až po dvou hodinách. Rossi se úkolu ujme, zjistí, jak se věci mají, a pak panu Verdimu podává zprávu: „Alle quattro Bianchi esce, passa a comperare una bottiglia di champagne e poi va a casa sua dove si intrattiene con sua moglie.“ [Ve čtyři Bianchi odchází, zastaví se pro láhev šampaňského a pak jde do svého/vašeho domu, kde si užívá se svou/vaší ženou]. Verdi si klade otázku, proč Bianchi dělá v pracovní době něco, co by mohl klidně dělat po večerech, Rossi zprávu zopakuje s patřičným důrazem na zájmeno *sua*, jako by je vyslovoval s velkým písmenem, Verdi pořád nechápe, a tak si Bianchi dodá odvahy a řekne: „Scusi, posso darle del tu?“ [Promiňte, můžu Vám tykat?].

Tahle historka je například do francouzštiny nebo angličtiny nepřeložitelná. V různých jazycích je vztah, který zdánlivě bezprostředně váže přivlastňovací zájmeno k jeho referentu, zprostředkovan složitými instrukcemi v rovině lexikálního významu, kontextuálních a okolnostních selekcí (které zahrnují také různé zdvořilostní užití). Zájmena *suo/a* a *her/his* totiž nejsou synonymní, stejně tak jako nejsou synonymní *vostro/a* a *your*. Řekneme-li, že dvě slova jsou nebo nejsou synonymní, neznamená to, že mají nebo nemají stejný referent, ale že mají (byť jen částečně) jiný význam.²⁹

Kdo nerad mluví o významu nebo obsahu, může říci, že jde o správnou interpretaci přesvědčení (nebo intencí) vlastních mluvčímu nebo situaci; a kdo také hned pochopí historku s panem Rossim (a kdo je také schopen odhadnout, jak dopadne), rozumí tomu, že ve hře jsou dva různé scénáře a že Verdi si představuje jeden (ten nevinný), zatímco

Rossi se snaží naznačit ten druhý (o něco vážnější a zlomyslnější). Avšak právě proto, abychom mohli pochopit, že použití zájmen evokuje dva vzájemně neslučitelné scénáře, je třeba znát různé významy, které jazyk těmto výrazům v různých kontextech přiřazuje.³⁰